

Ur (fig. 9) med 8-døgnsværk og sekundviser. Signatur på tinkrans, der omgiver en „ålestanger“, som bevæger sig i takt med pendulet. Sideornamenter med overflødhedshorn og cirkler, derunder mænderbort. Timekrans af tin med romertal og arabiske kvartertal. Viserne med udskæring. Hjørneornamenterne har cirkler med blomst og guirlander. Såvel bagskive som inderskive er af messing og den sidste dekoreret med korsedderkoppespind med en krans af øjne, hvori hullerne til urets optrækning indgår. Sekundviserens tinkrans omgives af en lignende krans.

Urkassen er oprindelig og af fyr, lige foroven med tandsnit og kannelering. Sideruderne er rhombiske. Kassens farve hvid og gul, forud mørkebrun.

Slægtsur, der stammer fra Dyreborg ved Fåborg, hvor det efter overleveringen stormflodsdagen 13/11 1872 skyllede om i en skovrende, hvor man fandt det og fik det til at gå som før.

Ejer: Dorrit og Arne Christensen, Katterød, Diernæs pr. Fåborg. Ur (som fig. 9), men med døgnværk og edderkoppespind uden krans af øjne. Købt i Lundegård i Hågerup. Ejer: købmand Anton Hansen, Hågerup pr. Højrup.

Noter:

1. Fangelmesteren Rasmus Christensen (se Arv og Eje 1967, 35 ff.) erklærer 1816, at han „har drevet professionen [d. e. urmageriet] fra barndommen af og ønsker tilladelse til at fortsætte den“. (Sager ang. håndværkere på landet. 1816–19. Landsarkivet i Odense). – Desværre findes tilsvarende materiale ikke for Svendborg amt.
2. Nakkebølle skifteprotokol er på det pågældende sted så defekt, at vurderingsbeløbene af de pågældende effekter ikke kan læses.
3. Bernekildshuset var opbygget i foråret 1782 af Sophie Amalie Sehested Juel, oberstløjtnant Cicignons enke, og fæstet til Niels Jensen mod at denne havde opsigst med skoven Bernékilde. (Nakkebølle fæsteprotokol 7/6 1782).

Kilder:

Åstrup kirkebog.
Folketællingslisterne for Åstrup 1801, 1834 og 1845.
Nakkebølle fæsteprotokol 1719–1809 og 1809.
Nakkebølle skifteprotokol I, II og III.
Sallinge herreds justitsprotokol 1801–1811.
Fåborg byfogeds arkiv. Auktionsprotokol 1737–1815.

Lyspind, tællelys og bondestage

Af JOHAN HEDEMANN BAAGØE

Bondestagen er den almindelige betegnelse for stager af ler, træ eller jern, eller som oftest af de to sidstnævnte materialer i samme stage. Man har valgt denne fællesbetegnelse, fordi disse stager hovedsagelig benyttedes på landet, sideordnet med tranlampen, ligesom messingstagen sammen med olielampen var den almindeligste i byerne, indtil petroleumslampen i den senere del af forrige århundrede afløste de forskellige former af belysning såvel i by som på land, dog fortsatte man mange steder på landet at bruge tællelys til daglig.

Der er dog den væsentlige forskel på messingstagen og bondestagen, at den første næsten altid har været udført som massefabrikation af fagfolk med kunstnerisk assistance følgende skiftende tiders stil i en sådan grad, at det ofte er muligt at tidsbestemme en stage med indtil 30 års nøjagtighed, medens det kan være vanskeligt at afgøre, hvor stagen er lavet, ja end ikke i hvilket land.

Bondestagen har derimod altid været et personligt arbejde. Gik det højt, kunne det være landsbyens smed der lavede den, men som regel blev den lavet af forhåndenværende materialer på gården, hvor den skulle bruges. For lerstagernes vedkommende er de fleste sikkert lavet på et teglværk som fritidsbeskæftigelse for en arbejder. Nogle steder kan en pottemager have haft tilknytning til et teglværk, hvilket kan have bevirket, at stagen fik en mere kunstfærdig udformning.

Enten det nu har været bonden, smeden eller teglværksarbejderen, der har skullet lave en stage, har man dog altid fulgt det grundlæggende princip, at den skulle være så praktisk som mulig. Havde man derfor i en egn fundet frem til den form, som man nu syntes var den bedste, så kunne den godt anvendes uændret gen-

nem århundreder. Heraf følger, at det lige modsat messingstagen ofte vil være muligt at sige fra hvilken egn en stage stammer, medens det kan være vanskeligt at tidsbestemme den. Som en lille rettesnor kan man sige, at jo mere der er gjort ud af stagen smedemæssigt set, f. eks. ved sning af skaftet, tilspidsning af krogen, formning af eventuelle ben, jo ældre er den sandsynligvis.

På grund af denne individuelle udførelse af bondestagen er to stager sjældent fuldstændig ens, selv om de følger de samme grundprincipper. Dette gør studiet af bondestager særlig interessant, men også omfangsrigt, og det er vel også grunden til, at museumsbesøgende er mere interesserede i disse end i messingstager. Man kan sige om de to slags stager, at messingstagen giver et billede af de forskellige tiders stilhistorie, medens bondestagen fortæller kulturhistorie.

Som følge heraf er messingstagens faconer internationale, medens hvert land har sat sit præg på bondestagen. For at få et helhedsindtryk vil det derfor være naturligt til at begynde med at se på de vigtigste grundformer af den primitive belysning, som man brugte i de forskellige lande, inden vi går mere i enkeltheder med vore hjemlige former af bondestager.

Alle former for belysning, bortset fra den elektriske, er baseret på samme ting nemlig *ilden*, og denne kan næres enten af faste, flydende eller luftformige stoffer. Vi vil i det følgende kun omtale de mest almindelige faste former, af hvilke de vigtigste i gamle dage var „lyspinden“ og „tællelyset“, hvortil kom i de jyske hede-egne „lysklynen“, og i nogle oversøiske lande enkelte eksotiske former, som kort vil blive omtalt.

Lyspinden og dens holder

De første ildebrande på jorden, skabt ved lynnedslag eller selvantændelse i tør vegetation, har sikkert spredt skræk og rædsel blandt alle levende væsener, ligesom et kraftigt tordenvejr kan gøre det den dag i dag, men på et eller andet tidspunkt har menneskelige væsner opdaget at ilden også kunne have sine gode sider, når man kunne bevare og beherske den. Arkæologiske fund viser, at der for

Fig. 1. Tre stager fra 1700-tallet. Fra v.-h.: Lyspindholder, 14 cm h., Rønde på Djursland. Typisk engelsk sivlysholder, 25 cm h. Og primitiv klemstage for lyspind eller tællelys, 16 cm h. Forf. saml. nr. 295, 438 og 159.

I. C. Søndergaard, Fredericia fot.

ca. 400.000 år siden enkelte steder har levet en slags mennesker, der har haft denne forståelse, idet man i forbindelse med knogledelen har fundet arnesteder. Man må derfor have lov til at gå ud fra, at man på det tidspunkt har kendt bålet lysgivende og varmende virkning.

Man skal dog måske ca. 250.000 år frem i tiden før menneskene tillige fandt på selv at kunne frembringe ilden. Denne teknik har været af så stor betydning for menneskeheden, at Ib Koch-Olsen i sin bog betegner den som „den vigtigste revolution i menneskets kulturhistorie“.

Fra tiden der ligger 150–120.000 år tilbage har Neanderthalmanden sikkert brugt den brændende lyspind til at se ved i de

lange, sweiziske bjerghuler, ligesom Cro Magnon-menneskene for 50-10.000 år siden udførte deres kunstneriske tegninger i de sydfranske grotter i skæret fra de blafrende lyspinde og fedtlamper, og uforandret gennem tiderne har den brændende lyspind lyst for vor hjemlige hedebonde, når han for blot hundred år siden bandt sine hoser. Ja, sådan set bruger vi jo den dag i dag en lille lyspind, vi kalder den blot en tændstik, og det er trods alle moderne lyskilder ikke så få der bruges, når man hører, at en enkelt fabrik herhjemme daglig producerer ca. 40 millioner tændstikker.

Man har derfor lov til at gå ud fra, at lyspinden har været brugt næsten overalt på jorden, hvor det har været muligt at skaffe det nødvendige materiale. Det harpixholdige fyrre- og grantræ var det bedste, hvorfor denne form for lyspinde havde sin største udbredelse i Mellemeuropas alpelande med de vidtstrakte nåleskove, og hvor det desuden var vanskeligt at skaffe andet brændstof.

Den forhistoriske lyspind med sin eventuelle holder er naturligvis forlængst rådnet væk. Kun på et sted er den bevaret, nemlig i de østrigske saltminer i Hallstatt og Hallein, hvor minerne var i fuld drift tilbage til 900 f. Kr. I de gamle stoller har man fundet store mængder af lyspinde og fakler samt bjergværktøj, som ved det nedsivende vands hjælp er blevet indstøbt i saltblokke. I en gammel stolle i Hallein, hvor indgangen forlængst var styrtet sammen, fandt man endda i 1573 selve den forhistoriske bjergmand, men ham skyndte man sig at begrave, trods det at han ligesom mumierne i Ægypten var balsameret i salt.

På museerne i begge byer kan man se de gamle lyspinde og fakler, både nye og afbrændte, stammende fra forhistorisk tid. Der er den ejendommelighed, at medens lyspindene i Hallein havde samme form som dem man kender fra vore hjemlige museer, nemlig ca. 30 cm lange, 15 mm brede og 5 mm tykke, så havde lyspindene i Hallstatt et kvadratisk tværsnit på ca. 1 cm. Faklerne var lavet af flere ca. 1 meter lange lyspinde bundet sammen med to ringe af lindetræsbast.

På et japansk billede af bjergværksdrift i første halvdel af 1800-tallet ser man, at der udelukkende blev brugt lyspinde til

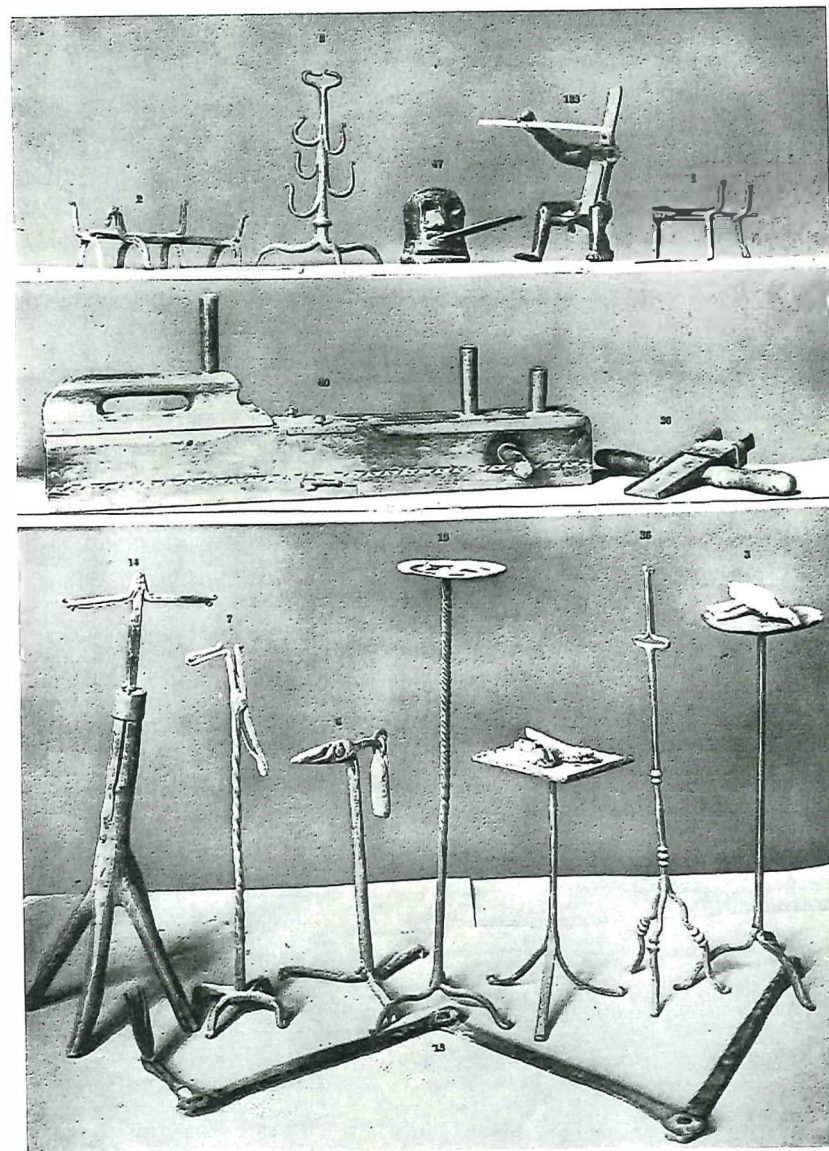

Fig. 2. Illustration fra v. Benesch: Das Beleuchtungswesen visende øverst bukke til støtte for lyspinde og lyspindeholdere; derunder lyspindehøvl og nederst klemmer, tænger, rist og bakker til lyspinde og lyspindebål. Liggende leddelt holder til lyspind.
Erik Hansen, Kunstindustrimus., affot.

belysning, og at arbejderne ofte bar disse i munden. Her i Norden har man også undertiden båret lyspindene i munden. Det ser man af en tegning i det store, rigt illustrerede værk om dagliglivet i Norden, som den fra Sverrig landsforviste ærkebiskop Olaus Magnus i 1555 udarbejdede i Rom. Man ser i et bryggers en mand og en kone begge med lyspinde i munden. Han bærer noget i hver hånd, medens hun er travlt beskæftiget med sin håndten. I bæltet har hun lange, ekstra lyspinde. Billedet er gengivet i de fleste artikler om belysning i gamle dage, bl. a. også i Skalk Nr. 6, 1968. Det skyldes vel nok, at det er en af de få samtidige beretninger, man har om dagliglivet her i Norden i det 16. århundrede, men man bør dog også lægge mærke til, at Olaus Magnus i teksten skriver, at det var sjældent, man bar lyspindene i munden, og så er det måske også et spørgsmål, om man overhovedet gjorde det her i Danmark, hvor man næppe har haft så lange lyspinde. I øvrigt skriver Olaus Magnus at man havde 3 slags belysning lyspinde, tranlamper og armslange lys, hvilke sidste han også giver en tegning af, idet man ser to pager stå med disse lys ved et gæstebud.

I Jyllands hedeegne pindede man rødde af de fordums fyrreskove ud, hvorved man fik gode harpiksholdige lyspinde. Herom skriver Niels Blicher i sin bog „Topographie over Wium Præstekald“ udgivet 1795: „For Tørvegravning var disse Rødder til en ikke liden Hindring. Dog søger Bønderne dem med Begjærlighed, fordi de give god Brænde, og tjene baade til Ildtændelse og Lysning. De trække dem ud i lange smalle Strimler, og med dem antændte lyse de sig frem, Tranlampen, som hænger ved Loftet, og giver den sædvanlige Aftenbelysning, kan ej saaledes bruges, og faae have Tælglys eller Praaser.“ Hertil skal tilføjes, at det af H. P. Hansens bog „Spind og Bind“ fremgår, at man også ofte måtte spare på lyspindene. Der fortælles, at man i en gård ved Ure ca. 1840 i tre år ikke havde haft lys tændt; man så ved ilden fra den åbne arne, hvor der lå „lysklyner“. Kun når de skulle spise deres nadver, blev der tændt en lyspind.

„Lysklyner“ var svovlholdige tørv, som man gravede op på heden. Man lagde dem på ovnpladen, hvor de brændte med en klar rødlig flamme, og adskillige gamle har udtalt, at det var at

Fig. 3. Illustration fra v. Benesch: Das Beleuchtungswesen visende tre gulustager af træ med såvel klemmer som tænger med kontravægt eller fjedre. De to indstillelige i højden, den tredje med vandtrug mod brandfare. Nederst to riste til lyspindebål.

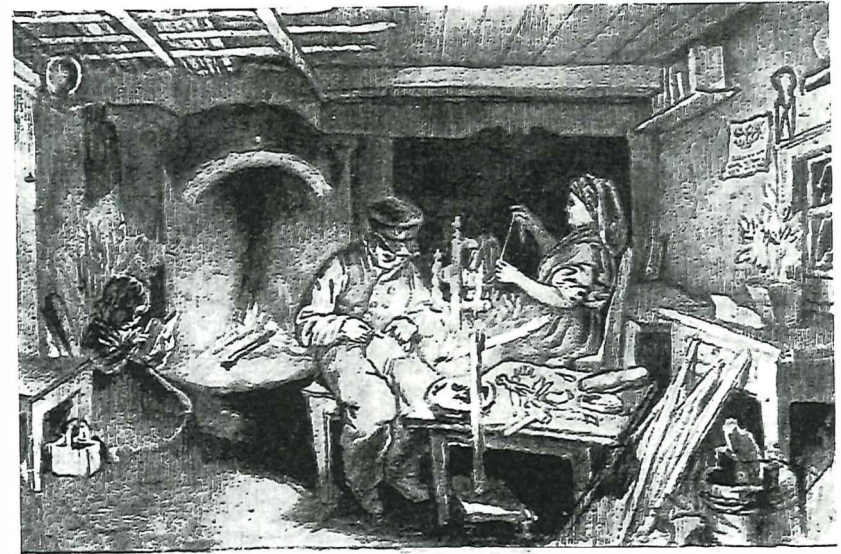
Erik Hansen, Kunstindustrimus., fot.

foretrække fremfor den sodende lyspind eller tranlampe. Specielt skriver Dr. P. N. Frost i sin lille bog om forholdene i Heinsvig 1819: „For det meste hjælper de fattige sig om vinteren med den belysning som lysklyner afgiver, og to af disse kunne oplyse en hel stue, så at ethvert håndarbejde kan forrettes, og af disse har man her en overflødighed.“

H. P. Hansen er vel nok den mand, der gennem sine bøger har givet os den bedste forståelse af hedeboendernes fattige levevis og den sparsomme belysning, som de måtte klare sig med langt op i 1870'erne, både i hans tre bøger „De gamle fortalte“ og i hans nyere bog „Hedeboender“. I denne sidste fortæller Karen Møllerup om, at man i hendes barndomshjem i Hesnuld i Bording sogn i 1860'erne ikke havde anden belysning end lyspinde, der lå på bordet med den brændende ende af pinden udenfor bordets kant, en gang imellem måtte man trække pinden lidt længere frem. – Det fortælles dog ikke, hvordan bordet efterhånden må være kommet til at se ud. Man har i øvrigt ikke været bedre i England, for akkurat det samme fortælles dér om brugen af „sivlys“.

I andre lande har man i stedet for fyrretræ anvendt de lokale materialer til lyspinde. I Japan og China brugte man bambus, og specielt i China anvendte man marven af siv, og endnu den dag i dag bruger man siv, der er behandlet på en meget kunstfærdig måde, som væge i lys, idet man støber lyset om en hul bambusstængel, hvorigennem sivvægen trækkes. Dette er grunden til, at man i disse lande har lysestagerne forsynet med en dorn til lyset i stedet for en pibe.

I Irland og Skotland anvendtes fyrrepinde, medens man i England udelukkende brugte „sivlys“, og de har været så almindelige, at man omtrent ikke ser en gammel engelsk jernstage, der ikke har en klemme til sivet, medens man i Danmark finder mange jernstager uden anordning til en fyrrepind. Der gives i engelske værker meget nøje anvisning på, hvordan sådanne siv skulle skæres og behandles. De skulle skæres i august måned af 2-års planter. Så skulle de skrælles, så der kun blev to modsat stillede stykker af barken tilbage til støtte for marven. Derpå blev de tørrede og så

Stor smällan Ekas och Rödgers.

Fig. 4. Smålandsk bondestue o. 1850, hvor skomageren og hans kone arbejder ved den store brændende fyrrepind, mens barnet læser ved ildens ild. Lyspindeholderen har skammelfod. Op ad bordet og under loftet flere lyspinde.

Kilian Zoll del.

trukket gennem varm fedt eller tælle. Tilsidst skulle de lægges til tørring på et lad af ganske tynde pinde.

Der skulle bruges ca. 6 pund tælle til 1 pund siv, og dette gav omkring 1600 sivlys, „rushlight“. Et godt sivlys på to fod og fire og en halv tomme kunne brænde i 57 minutter. Sivlyset skulle stå i en ganske bestemt skrå stilling i klemstagen, Stod det for lodret, brændte det svagt, og stod det for skråt, dryppede det. De brændte med en klar lysende flamme. Sivlyset blev tændt i den øverste ende i modsætning til fyrrepinden, der tændtes i den nederste ende, se fig. 1. Som kontravægt for klemmen kunne der enten være en lille jernkugle eller en temmelig lang hylse. Denne hylse var oprindeligt tænkt som en slukker af sivlyset, idet man stak den brændende ende ned i den, og så stod resten af sivet der, til man

skulle bruge det næste gang, men hylsen kunne også bruges som pibe for et tællelys. Altså fulgte man også i England princippet om at den gamle jernstage skulle være så praktisk som muligt. Stagerne er kendt både fra 1600-, 1700- og 1800-tallet. Disse stager efterlaves også i dag, og hvad værre er, de forhandles som originale gamle stager. Den amerikanske forening „The Rushlight Club“ har en sådan stage som bomærke, og dens motto er: „To shed light on the lights of the past“.

I Sydtykland brugte man undertiden planten „kongelys“. Man dyppede stænglen i harpiks, beg eller voks og brugte den som „stanglys“.

Fra den yngre stenalder, 3000–1800 f.Kr. kendes de mange pælelandsbyer i Schweiz. I 1932 blev specielt byen Egolzwil II, Kanton Luzern, underkastet en meget videnskabelig undersøgelse, og på grundlag af de mange stenredskaber konstateredes det, at den havde været beboet i de tre første trin af den Neolotiske tidsalder. I alle husenes rum havde der været ildsteder, hvor underlaget var af ler og birkebark, og foruden nogle leramplere fandt man, at de havde rullet smalle strimler af birkebark ud til kærter, idet man kendte birkens store brændværdi.

Også i andre lande og til andre tider, ja så sent som i slutningen af forrige århundrede har man brugt birketræ til lyspinde. Herom fortæller professor Pitirim A. Sorokin i sin selvbiografi „A long Journey“. Sorokin, der var sociologisk professor ved Harvard University, var født i 1889 i landsbyen Turya lidt sydøst for Arkan-gelsk. Han skriver i forordet: „Det tidligste minde jeg har er fra, da jeg var omkring tre år gammel. En vinternat. Stuen i et bondehus er fattigt oplyst af brændende tørre birketræs spåner, som fylder rummet med røg og flimrende skygger. Hver gang en spån var brændt ud, skulle jeg sætte en ny i gaflen på jernholderen, som hang ned fra loftet.“ Og han tilføjer: „Den almindelige lyskilde hos bønderne i Nordrusland på den tid var tynde, tørrede birketræs spåner ca. tre fod lange. De blev sat fast i en gaffelformet jernholder. Hver spån brændte omkring to til tre minutter, og så måtte der sættes en ny i. Petroleum, olie og elektricitet kom først langt senere“. Det lyder mærkeligt, at brændetiden var så kort,

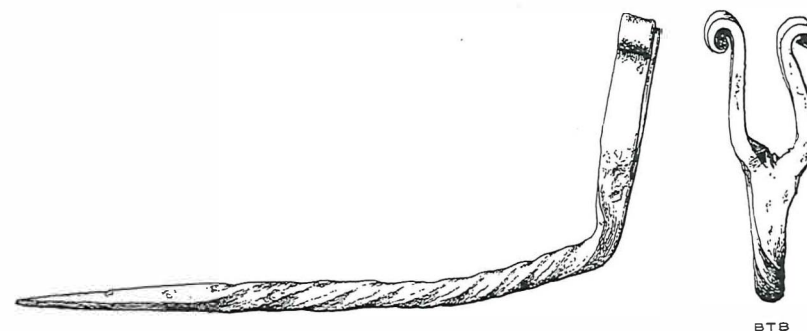

Fig. 5. Middelalderlig jernklemme for stor lyspind, jordfund fra domkirkepladsen i Århus 1963–64. 11 cm l. Forhistorisk museum, Moesgård del.

men hvis Sorokin husker rigtigt, må det have været meget tørre og tynde spåner.

Nogle steder har lyspinden været brugt langt op i dette århundrede, således skriver Haslund Christensen i sin dagbog fra 1948, at de i Afghans bjergegne brugte fyrrepinde til at lyse med, „hvilket dog kun var mådeligt.“

Fra fjerne lande kendes mere eksotiske former for lyspinde. Ved Canadas vestkyst omkring Vancouver øen og langs Columbia lever en lille dybhavsfisk, kaldet „Candle fish“, den er så fyldt med tran, at den i tørret tilstand kan brænde uden væge, dog brugte nogle at sætte et stykke sivmarv igennem den. I den lille bog „Lighting“, som Science Museum i London udgav i 1966, er afbildet en sådan fisk, sat i en træklemme, ganske som vi satte en fyrrepind. Man kunne udmærket godt læse ved dens lys. På tilsvarende måde samlede man på Shetlandsøerne „stormsvale“, når disse var på træk. I tørret tilstand var de også glimrende lyspinde. De skulle blot have en væge igennem sig, så anbragte man halen i en lerklump, og lyset var færdigt. Fiskerne på Newfoundland satte hunhajens hale på en stang, og antændte den, når de skulle blusse efter fisk om natten.

Det var dog ikke alene døde dyr, der kunne anvendes til belysning, men der er også et levende dyr, nemlig „ildfluen“, der i stor udstrækning har været brugt. I det tropiske Amerika og særlig i

Vestindien lever en stor ildflue, „*Pyrophorus noctilucus*“, den kan blive fra 2,5 til 4,5 cm lang, og den kan udstråle et lys svarende til 3 lys. Mr. Walter Hough skriver i U.S.Natl. Museums Buletin No. 141, at lyset, som disse ildfluer udstråler, er den eneste naturlige transportable lyskilde. Man sætter dem i et lille bur af tynde bambuspinde, og lygten er færdig. I Japan er det så almindeligt, at mange i sommermånederne lever af at fange og sælge disse ildfluer.

Det var en lille rejse gennem tider og lande med ejendommelige arter af lyspinde, hvorefter vi vender tilbage til den i Mellem- og Nordeuropa mest brugte lyspind, „fyrrepinden“.

Som nævnt fandt fyrrepinden sin største udbredelse i Alpe-landene, hvorfor vi vil se lidt nærmere på de mange, kunstfærdigt udførte holdere. Den største samling af belysningslegemer havde den østrigske kejser Franz Joseph I, idet den bestod af 1206 stykker. Samlingen er nu spredt på de forskellige museer i Wien, men inden dette skete, blev den gennemfotograferet, og Ladislaus Edler von Benesch udgav på grundlag heraf i 1905 et stort billedværk „*Das Beleuchtungswesen von der Mittelalter bis zur Mitte des XIX Jahrhunderts*“. Det består af 60 store tavler med ialt 98 afbildninger af belysningslegemerne, inddelt i grupper fra de forskellige tidsaldre. Langt den største gruppe, omfattende 142 stk., omhandler lyspindeholdere og apparater til skæring af lyspindene. Med benyttelse af de originale tavler er bogen senere blevet optrykt på engelsk for medlemmerne af den amerikanske klub, „The Rushlight Club“.

Af bogens tekst og billeder fremgår det, at man havde 3 forskellige måder at anbringe en lyspind på:

1. Lyspinden fastholdes ved en simpel klemmes elastiske virkning eller i en spalte i ler eller sten.
2. En tang klemmes fast om pinden ved en kontravægt.
3. Tangen er fjederbelastet.

Hertil kommer en fjerde måde, når det drejer sig om et „lyspindebål“, der naturligvis vil lyse bedre end en enkelt lyspind:

- a. Er underlaget en rist på ben, således at lufttilførsel kan ske fra neden, lægges pindene direkte på risten.

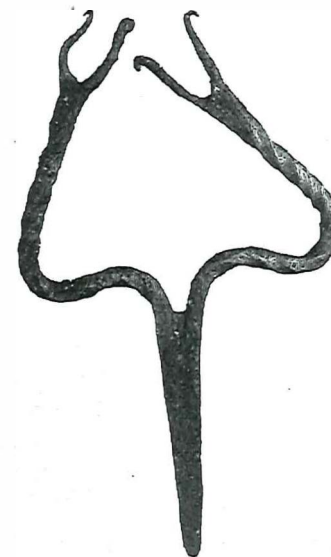

Fig. 6. Middelalderlig dobbelt jernklemme til store lyspinde, 15 cm h. Jordfund 1968 fra Viborg. J. nr. VSM B 203.

- b. Er underlaget en fast plade, f. eks. en lysniche, kan pindene støttes af løse bukke. Er det en hel jernbakke på en gulv- eller hængestage, kan man anbringe ovennævnte rist på denne, eller der kan være fast anbragte jernbøjler, eller også kan man blot bygge et lille bål på bakken.

Fig. 2 og fig. 3 viser to sider af von Benesch' bog, og her ser man eksempler på alle de nævnte anbringelsesmåder, hvorfor der henvises til dem. Her skal kun omtales et hoved af ler med en lyspind i munden; det ses på fig. 2 i øverste række. Det er samlingens ældste stykke, antagelig fra 1200-tallet. Denne udformning af en lyspindeholder falder godt i tråd med, hvad der tidligere er nævnt om at man bar lyspinden i munden.

Sådanne hoveder kendes fra mange egne i Mellem- og Østeu-

ropa. Andre steder er man kommet nemmere til det. På Linzer museet har man en lerkegle med både en vandret og en lodret spalte til lyspinden fra 1700-tallet, og på museet i Salzburg findes en keglestub af sten med kun en vandret spalte. I Bomann Museet i Celle er der flere steder opbygget interiører af gamle bondegårde med åbne ildsteder midt på gulvet. I alle disse gårde ser man op-hængt store bakker til lysbål. De er alle ens, 40×40 cm med en 5 cm høj kant udenom og et tag 40 cm over bakken. På en af dem er der en tynd bugtet jertråd på midten, på en anden er der 2 jertråde med en lille afstand imellem, der kunne således lægges lyspinde op fra begge sider.

På fig. 2 findes endnu en ting, som det er værd at lægge mærke til, det er den høvl, som brugtes til at udpinde lyspindene med. Man havde høvle, som der skulle fire mand til at betjene. Den ældste høvl i samlingen er fra 1666.

På tysk har man flere forskellige betegnelser for lyspinden: „Spanlicht“, „Kienspan“, „Kienleuchten“, „Bauernfakkel“, hvilket jo angiver hvem der brugte den, og „Buchelleuchten“, hvoraf det fremgår, at man også har brugt bøgetræ til lyspinde.

Von Benesch skriver i 1905, at brugen af træpinde til belysning nu næsten er gået fuldstændig af brug undtagen i Mühlviertel (Øvreøstrig).

Der findes adskillige billeder, der viser anvendelsen af lyspinde. Von Benesch tog i 1902 et fotografi af en bondestue i Zell am See. Man ser bagsiden af den store ovn, der optager hele det ene hjørne af stuen, herudenom er et tørrestativ, der går til loftet, og en fast bæk, og i denne er anbragt den simplest mulige udformning af en lyspindeholder af jern. Huset var fra 1676. I Illustrierte Zeitung fra 1872 er gengivet en tegning af F. Faller: „Ein Schwarzwälder Bauernhof“. Man ser i den store stue en gulvstage af jern i en træklods, som er en rå stub af et træ, i en simpel slidse for oven sidder en stor lyspind.

Den uforlignelige skildrer af folkelivet Ludwig Richter har i 1851 lavet illustrationerne til Hebbels allemanischen Gedichte, „der Karfunkel“, efter egne naturstudier. På et af billederne ser man bedstefaderen omgivet af hele familien og tyendet,

Fig. 7. Gulvstage til stor lyspind, største h. 111, laveste stilling 74 cm. Indkommet 1896 fra Drengsøred sn., Halland, nu i Frilandsmuseets Hallandsgård. Mus. nr. K 123 – 254/1896.

alle grupperet omkring en simpel gulvstage med en stor lyspind. For også at tage et eksempel her fra Norden kan nævnes den på fig. 4 viste tuschtegning af Kilian Zoll (1818–1860), hvor man ser en stue hos en fattig skomager i Småland ca. 1850. De nævnte eksempler viser, hvorledes man for mindre end hundrede år siden måtte klare sig med en enkelt lyspind som eneste belysning i en hel stue. Som et eksempel på hvor praktisk man kunne anbringe en lyspind lige ved sit arbejdssted kan nævnes, at der i von Beneschs bog er vist en tobakskærer, hvor beslaget for kniven ender i et opstående jern, der er splittet op i enden.

Medens lysbakker som nævnt var meget almindelige i Alpelandene, kendes her fra Norden kun en enkelt lysbakke. Den er fra

Nordnorge, og den er ophængt under en røghætte, der dog kun går lige over mandshøjde iøvrigt ligesom mange af de østrigske lysbakker. Bakken fra Norge benævnes „spikhyll“ og lysbålet „spikeljos“. Derimod kendes der mange eksempler på, at man havde „lysnicher“, på hvilke der lagdes et lille lysbål. I Mellemeuropa var nicherne i reglen i væggen i forstuen, medens de i Skandinavien ofte var inde i stuen enten ved siden af den åbne kamin eller inde i denne med et særligt aftræk, der gik indeni den store skorsten. Man kunne også lægge lyspindene lige på ovnpladen, ja selv i loen kunne man i et hjørne have en hylde til et lille bål af lyspinde, selv om brandfaren må have været meget stor.

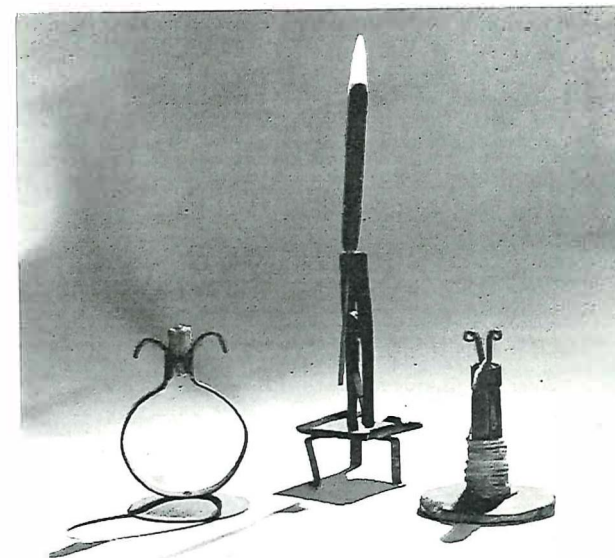
Selv om lyspinde har været brugt meget herhjemme, har jeg kun set få stager, der udelukkende har været lavet som holdere for lyspinde, nemlig en på fig. 1 og en på fig. 8. Den simplest mulige holder på fig. 1 kan enten have været brugt til lyspinde eller tællelys, og nogle, som den på fig. 8 kan enten have været beregnet til lyspinde eller til en lang prås snoet omkring stagen. Alle disse stager har været små bordstager og ingen gulvstager.

Anderledes forholder det sig i Norge og særlig i Sydsverrig og i Alpelandene. I disse lande har man fundet et stort antal gulvstager udelukkende beregnet til store lyspinde. Tager man dette i betragtning og sammenholder det med de samtidige tegninger af interiører, også Olaus Magnus, som jo var svensker, må man have lov til at slutte, at man i de nævnte lande har brugt de store ca. 1 meter lange lyspinde, medens vi herhjemme kun har udpindet de ca. 30 cm små lyspinde, og så for største delen har brugt dem som supplement i dagligdagen til tællelyset.

Denne forskel i størrelsen er i og for sig ganske selvfølgelig, idet man her har været henrykt til at pinde rødderne ud, medens man i de andre lande har brugt stammerne af nåletræerne. Foruden de nævnte lyspindeholdere er der to steder herhjemme fundet middelalderlige holdere, der i udførelse adskiller sig fra alle andre kendte holdere. I Skalk nr. 6 fra 1968 er nærmere omtalt tre holdere, der blev fundet ved de i 1963–64 store udgravninger af domkirkepladsen i Århus, på fig. 5 er vist en tegning af en af dem, og i 1968 har man i Viborg by fundet en dobbelt holder, som ses på fig. 6.

Fig. 8. Tre holdere for lys eller lyspind.

Fra v.-h.: Symmetrisk klemstage o. 1800, København, 15 cm h. Holder for dunhammerkøller eller lyspinde, 1800-tallet, Sønderborg, 20 cm h. Og holder for proviank eller lyspind, 1700-tallet, Århus, 16 cm h. Forf. saml. nr. 220, 8 og 1. I. C. Søndergaard, Fredericia fot.

Holderne minder om hinanden i udførelse, og medens Århus-holderne er enkelte og sikkert beregnet til at hugge ind i en væg eller i et bord, er holderen fra Viborg formodentlig beregnet til anbringelse i en gulvstage. I følge fundstedet menes Viborg-holderen at være fra ca. 1100 eller tidligere. Alle de fundne gaflers åbninger er så store, at de må have været beregnet til at holde hele, tynde rødder eller groft kløvede lyspinde, der absolut ikke egnede sig til at bære i munden.

I 1588 fik hver alumne på Valkendorfs kollegium i København om vinteren 90 „stikved“ til hjælp til belysning i den mørke tid, men iøvrigt har lyspinden ikke været brugt så meget på Sjælland, dels på grund af den tidligere kulturelle udvikling, og dels fordi man ikke havde så mange fyrretræs-rødder fra forhistorisk tid. Dette ses blandt andet deraf, at der på de sjællandske museer ikke findes kombinerede holdere for lyspinde og tællelys, medens der er mange af de almindelige klemstager for tællelys.

Et andet eksempel på forskellen mellem Sjælland og Jylland har man i de tre hængestager som ses på fig. 9, 10 og 30. De to jyske

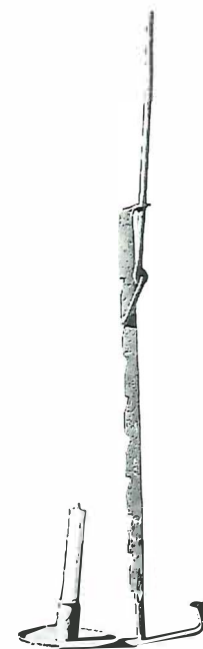
stager er indrettede til tællelys eller lyspinde, mdens stagen fra Sjælland er beregnet til tællelys eller en lille olielampe.

I de jyske hedeegne brugtes næsten overalt de små lyspinde indtil midten af forrige århundrede, hvorfor de, ligesom kært barn, fik mange forskellige navne. H. F. Feilberg skriver i sin bog, „Dansk Bondeliv“, at man i Sønderjylland kaldte dem „karlum-merlys“. Det mærkelige navn har sin naturlige forklaring, idet Feilberg fra 1859 til 62 var præst i Valsbøl der ligger i nærheden af Karlum i Sydslesvig, og det er yderligere blevet bekræftet i et brev til museumsinspektør H. J. Madsen, Moesgård fra Niels Kjems, Harreslevmark over Flensborg. Kjems skriver, at han i 1925 fik et bundt lyspinde af graver Thomsen i Karlum, han havde selv skåret dem af harpiksholdigt fyrretræ fra Karlum mose, og han benævnte dem „karlumlys“. Lyspindene var 18–20 cm lange og havde i modsætning til de lyspinde, man ellers kender, form som en tynd blyant, se fig. 1 t. v. Graver Thomsen oplyste endvidere, at man havde brugt sådanne lyspinde under den første verdenskrig.

På Åbenråegnen brugte man benævnelsen „fimber“, i Midtjylland sagde man „fyrrestikker“ eller „lysepinde“ eller „lyssplind“, som Peder Pøhl kaldte dem, da han i 1945 fortalte H. P. Hansen om sin barndom i det fattige hede- og spjaldene 20 km vest for Herning. Peder var født i 1850. I Vendsyssel brugte man ordet „tyripoge“, der minder lidt om det norske „tyristikker“. Man brugte også i Norge benævnelsen „spiker“. I Sverrig hed de „torrvedsticka“, „kåd- eller tjärsticka“, „spingsticka“ eller „pärtsticka“.

H. P. Hansen fortæller både i sin bog „Spind og Bind“ og i „De gamle fortalte“, bd. II om, hvor sparsom brugen af lyspinde kunne være i en fattig hedegård. Han skriver: „Engang i 1830erne kom Kirsten Olesdatter fra Snebjerg en vinteraften ind i et hjem i Gunderup, Rind sogn, hvor der netop var bindestue. Der sad man og bandt ved det svage lys fra lysepinde, som et af de mindre børn sad og holdt. Når en pind var ved at brænde ud, og barnet stak ild i den næste, lå stuen hen i mørke omtrent.“ Man kan ikke sige andet, end at det var en praktisk måde at kombinere holder af lys-

Fig. 9. Indstillelig jernhængestage til lys og lyspind. Ret sen type, da kun de færreste hængestager har drypskål. Museet har flere af samme type, men ikke så smukt udført som denne. Randers kulturhist. Museum.

pind med udskiftning af denne. De lyspinde, som findes på Herning Museum, er 32 cm lange, 1,5 cm brede og 3 mm tykke. En sådan lyspind kunne brænde i ca. 10 minutter.

I mange huse brugte man overhovedet ikke lys, men man sad og bandt hoser i mørket. Tabte man en maske, måtte man hjælpe sig med lyset fra bilæggerovnen.

Som oftest skar man lyspindene til eget forbrug af de opgravede harpiksholdige fyrretræsrodde, men det kunne også gøres til en forretning, og lyspinde blev solgt i bundter fra Mitjylland og lige til Hamborg, skriver Axel Steensberg.

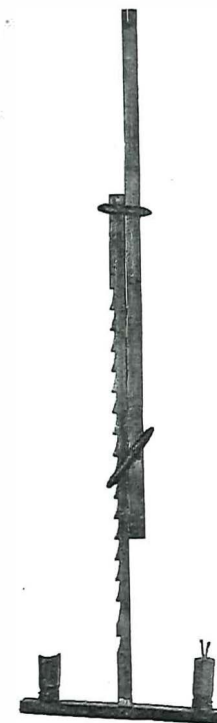
Adskillige steder brugte man tynde dunhammerkøller dyppet en gang i tælle som lyspinde. Herom beretter skomager Harry Petersen fra Hejnsvig. Han er født i 1910, og han kom som 12-årig ud at tjene hos en mand i Hejnsvig sogn. Det ligger mellem Grindsted

og Vorbasse, og det har vel nok været en af de fattigste egne, man har. Manden kunne huske, at hans bedstefader agede til Bække Mose omkring 1870, for at skære tynde dunhammer. Man havde ingen stager, men man tildannede en rå træklods af en opgravet trærod, der havde godt med revner, og i disse satte man stilken af dunhammeren. Man har også flere steder brugt dem til at sætte i det første brød, der blev sat ind i den store bagerovn, ellers brugte man en pind omviklet med en lille klud dyppet i tælle. Sådanne „lysbrød“ sagde man, der var lægedom ved. Det gik derfor ikke an, at sætte et tællelys i brødet, for så løb tællen ned i dette, og så kunne det kun bruges til at give hestene.

I de slesvigske egne har man også brugt dunhammerkøller som løbepråse og til at sætte i brødet. På fig. 8 er vist en stage med en brændende dunhammer, men denne stage er, i modsætning til holderne i Hejnsvig, meget fornem med både drypskål og ben. Jeg mener stagen er typisk for egnen, idet den er købt i Sønderborg, og det eneste sted hvor jeg har set magen til er på Sønderborg Museum. At den er beregnet til enten en dunhammer eller en fyrrepind, er givet, idet de fjerbelastede brede kæber kun kan åbnes 5 mm.

I Norge brugte man lyspinde i samme omfang som i Jylland, og i de fattige bygder i Nordlandet måtte man ligeledes spare på spikerne. Med hensyn til brugen af lyspinde i visse dele af Sverrig er det så heldigt, at Forhistorisk Museum efter artiklen i Skalk har modtaget et brev fra Stig Hagstrand, Göteborg, hvori han fortæller, at hans moder var født i 1879 i det nordre Småland, hvor hendes fader var gårdsnedker på Tyllinge gods. Hele sommeren samlede faderen udgåede fyrretræsstammer som han skar i længder på 30 cm, hvorefter de blev tørrede og pindede ud til lyspinde, som benævntes „törestickor“. Så sent som op imod 1890 var disse törestickor den eneste belysning, man havde i de lange vinteraftener. Ved deres lys snedkrede han, medens kvinderne kartede, spandt, strikkede strømper o. a. Hans moder og hendes søster, som var de yngste af familien, havde det hverv at vedligeholde belysningen fra 5–6 lyspinde, som anbragtes i revner i væggene. Noget

Fig. 10. Indstillelig træhængestage til lys og lyspind. Ret primitiv udførelse, sikkert hjemmearbejde. Viborg stiftsmuseum j. nr. 4743. André Montell, Viborg fot.

lys kom der også fra ilden på det åbne arnested. Da det er så sjældent, at man får autentiske beretninger om disse gamle former for belysning, har jeg ment det rigtigst at referere det så detaljeret. Denne anbringelsesmåde stemmer jo godt overens med Carl Lagerberg, der skriver, at den simpleste måde at anbringe disse lyspinde på, var at anbringe dem i revner i væggene, men man kunne også hænge et stykke træ op, der var forsynet med revner eller indhak. Der er omkring århundredskiftet ved udgravninger i Bohuslen fundet en mængde holdere af jern, som kun var en klemme, som i den nederste ende var spidset til, så den kunne drives ind i en væg eller

bordkant. Endelig findes der også mange gulvstager med klemmer foroven. I Hallandsgården på Frilandsmuseet i Lyngby står en sådan gulvstage med en stor lyspind, se fig. 7. Stagen, der stammer fra Drengsered sogn i Halland, er indgået til museet i 1896.

Stager til både lyspind og tællelys

Denne type stager findes både som bord-, gulv- og hængestager hovedsagelig fra Midtjylland, men jeg har dog også fundet en gulvstage på Sydfyn.

Gulv- og hængestagerne er ofte indstillelige i højden. Som tidligere sagt er de fleste bondestager lavet enkeltvis, efterhånden som der var brug for en stage, og selv om man kan inddеле dem i grupper med samme grundprincipper, så har hver stage som regel sit særpræg, der vidner om de tanker, der har ligget til grund for udførelsen.

På fig. 9 er vist en indstillelig hængestage helt af jern fra Randers museum. Under lyspiben er en stor drypskål, hvilket tyder på, at stagen skal have hængt over langbordet, på armen modsat piben er tvingen til lyspinden, også her har man givet udførelsen et vist kunstnerisk præg.

På fig. 10 er vist en hængestage udført efter samme grundprincip, men her har man ikke bestræbt sig på en særlig smuk udførelse. Stagen er helt af træ, og den stammer fra Viborg museum. På fig. 11 og fig. 12 er vist to bordstager fra de samme to museer. Man kan sige om dem, at de danner modsatte yderpunkter med hensyn til opfindsomhed, men her er det Viborgstagen, der går af med prisen. Den er helt af jern, den har en stor drypskål, der både beskytter bordet og afgiver plads til den uundværlige lysesaks. Endvidere er tvingen til lyspinden lavet på praktisk, at den samtidig som klemme kan fastholde tællelys af forskellig tykkelse i den halvrunde pibe. Ved Randersstagen er det eneste praktiske, at tvinge og lyspipe er sat i samme fod, men den er bemærkelsesværdig af anden årsag, idet den sikkert er adskillige hundrede år gammel. Alle fire stager har altså en tvinge eller et splittet jern til lyspinden. På Nationalmuseet findes kun een jernstage med pibe og

Fig. 11. Bordstage af jern til lys eller lyspind. Piben til lyset er halvrund, således at lyspindholderen ved sin fjederkraft kan fastholde lys af forskellig tykkelse. Foden udformet som drypskål. H. 15 cm. Viborg Stiftsmuseum j. nr. 7010. André Montell, Viborg fot.

split, og den er fra Fyn. På andre sjællandske museer kendes lignende ikke. Derimod findes flere på Norsk Folkemuseum.

Der findes dog adskillige stager, hvor man er kommet nemmere til anordningen for holder af lyspind, idet man kun har anbragt en tynd jernpind op ad pibe eller ophæng. To hængestager påkalder særlig interessen. Den ene er en hængestage på Fredericia Museum. Den har to piber til lys af forskellig tykkelse, således at man enten kunne tænde et tykkere eller et tyndere tællelys, alt efter råd og højtidelig lejlighed, og desuden har den op ad det faste ophæng en kort jernpind, således at der her til daglig kunne anbringes en lyspind. Den anden stage, som ses på fig. 30, adskiller sig på flere punkter fra de almindelige hængestager. Den er indstillelig i høj-

den, men her er tandstangen det faste ophæng, hvorpå en slæde med en lyspipe og en fjeder til en lyspind kan glide. Sjældent er det også, at piben er af messing. Som det ses af nogle af de andre hængestager med et lys, har der været et balancespørgsmål at tage hensyn til. Det samme gælder for stagen med de 2 størrelser lys, og det er derfor meget apropos, at der i et nummer af „The Rush-light“ er vist en lignende hængestage, ovenikøbet fra Danmark, hvor der på den ene arm er et forskydeligt lod til afhjælpning af en skæv balance.

På fig. 25 ses en gulvstage, der op ad den lange pipe har en jernpind, så der her kan fastklemmes en lyspind. På stagen er en rund bakke, hvorpå der kan ligge en lysesaks, og hvor der endvidere i et hul er anbragt en profitpind, som skal omtales nærmere senere. Stagen er fra Skårup, Sydøstfyn. Samme anordning for lys og lyspind findes på en bordstage på Herning Museum. Den har en ualmindelig smukt udskåret høj fod af træ, se fig. 34.

Hermed har vi vist fået de mest almindelige systemer af stager, der enten kunne tage en lyspind eller et tællelys, og vi vil derefter gå over til den store samling af bondestager, der kun er beregnet til tællelys. Disse kan stort set inddeles i tre grupper: Klemstager, i hvilke det har været muligt at fastholde lys af forskellig tykkelse, stager af jern eller træ som kun har været beregnet til én tykkelse tællelys samt den tredje gruppe omfattende lerstager.

For at forstå finesserne ved de enkelte stager må man dog først være klar over, hvilke forskellige tykkelser af tællelys der har været brugt, og samtidig vil vi søge at finde frem til tællelysets tidligste historie på grundlag af de meget sparsomme oplysninger, litteraturhistorien giver over emnet belysning, som jo dog har været af den største betydning for menneskeheden gennem tiderne.

Tællelyset

Det siges, at Etruskerne må have haft kendskab til lyset, for i deres gravkamre har man fundet smukt udførte broncekandelabre, og på væggen i et gravkammer ved Orvieto fra ca. 400 f. Kr. er vist kandelabre med lys. Der er den mærkværdighed ved disse kandelabre,

Fig. 12. Primitiv holder til lys eller lyspind, fundet i 2 $\frac{1}{2}$ alens dybde i mose på Gern mark, Gern sn. og h. Højde 17 cm. Fund-omstændigheder og udførelse tyder på høj alder. 15–1600-tallet. Randers kulturhist. Museum, j. nr. 2394.

at de hverken har piber eller lodrette dorne til lysene, men de fire arme ender i vandrette spidser, som fastholder lysene på midten. Og hvad er det så for lys? Betegnelsen „lys“ er sikkert ligeså misvisende som Mosebøgernes omtale af den syvarmede „lysestage“, som i virkeligheden var en stage med syv små lampeskåle. Den rigtige betegnelse må sikkert være „fakkel“. Snoede fakler i guldholdere som bordstager er fundet i Tut-Ankh-Amens grav. Grækerne brugte fakler i udstrakt grad, medens der ingen steder tales om lys. Etruskerne lærte meget af Grækernes kunst, hvorfor så ikke også fakkelen, ligesom Romerne fire hundrede år senere fik den lille lerlampe fra Grækenland.

Forskellen på en fakkel og et lys er den: Faklen er lavet af fast materiale, papyrus, hør, siv eller barktrevler, og dette er overtrukket med et tyndt lag af beg, voks, harpiks eller tælle for bedre at

kunne brænde. Lyset har derimod en tynd væge, der skal bevirke, at det tykke lag voks eller tælle, der er udenom vægen, kan brænde. Overgangen fra fakkel til lys er derfor glidende, og det er meget muligt, at vi skal helt hen til det fjerde århundrede, før man har et lys, der ligner vort.

Den romerske lærde Plinius (23–79 e. Kr.) nævner siv, tråd og papyrus som væger, og den romerske forfatter Apuleius (2. århundrede e. Kr.) skelner mellem fakler med voks og med tælle. Hermed har vi beviset for, at tælle er blevet brugt til belysning så tidlig som i det 2. århundrede e. Kr.

Der går så cirka tusind år, i hvilket tidsrum man må antage, at lys udelukkende er blevet brugt i sacrale anliggender, men her også i store mængder. I 1154 nævnes lys i engelsk litteratur, men først i det 13. århundrede berettes der om to laug i Paris, hvis medlemmer beskæftiger sig med lysestøbning. Tællehandlere går fra hus til hus og tilbyder deres varer og støber lys af den beholdning, som den pågældende husholdning har samlet sammen.

I London er der ligeledes to laug. Kompagniet af vokshandlere dateres fra 1358, og de får borgerskabsrettigheder 1483. Tælleforhandlerne får deres borgerskabsrettigheder 1462, hvorefter de i mere end 200 år havde leverancen af lys til lygterne i Londons gadebelysning, men så var freden også forbi, for i 1692 begyndte man forsøgsvis at ophænge tranlygter i gaderne. Mod dette overgreb i deres hævdvundne rettigheder protesterede tællehandlerne kraftigt i en længere skrivelse til Lord Mayor og byens styrelse, idet de blandt andet fremførte, at byen selv den 3. oktober 1599 havde udstedt en lov, hvorefter hver husejer i tiden fra oktober til marts skulle hænge en lygte med et otte pund lys udenfor deres dør. Den sluttede med at „tællelys i lygter vil være billigere for byens borgere end enhver slags lamper.“ Protesten hjalp dog ikke, og tranlampen gik derefter sin sejrsgang som moderne belysning.

Alle tællelys havde den fejl, at den snoede væge stod lige op inde i flammen, hvilket bevirkede at den ikke kunne forbrænde helt af mangel på ilt. Den forkullede tande måtte derfor ret ofte fjernes. Dette kunne ske med fingrene eller med en kniv eller lyse-saks. Det kaldtes at „snyde“ eller at „pudse“ lyset. I Sønderjyl-

Fig. 13. Midtjysk bindestue 1867 efter tegning af Sandberg til L. Boths bog: *Natur og Folkeliv i Danmark*, hvori det hedder: „Et stort Spædelys anbragt i en saakaldet Lysemoder, en Træstage der er fastgjort til en paa en Trefod stillet Stang, og det paa en saadan Maade, at Lyset kan skydes op og ned efter Behag.“ Den viste skruegang på gulvstagen må derfor sikker stå for tegnerens egen regning. Tegnet 1875.

land sagde man at „bråne“ lyset og en „brånesaks“, men C. Molbech skriver i sit „Dialect-Lexikon“ af 1841, at det egentlig hedder at „brande“ lyset afledt af lysbrand eller lystande, altså skulle det også hedde en „brandsaks“. Ordet brande kendes også fra Vendsyssel, men her er det, efter hvad P. Christensen skriver i sin bog om gamle belysningsmidler, blevet til at „bryne“ lyset.

I en engelsk artikel anbefales det, at hvis lyset skulle pudses ved middagsbordet, da at gøre dette ved suppen, idet man så havde en reel chance for, at tanden faldt ned i denne og slukkedes, istedet for at der blev brændt hul i dugen. Ja, det er nok sagt i spøg, men det er ikke så langt fra sandheden, når man i Troels Lund „Dagligt Liv i Norden“ kan læse, at en italiener omtaler den underlige

skik, der herskede på Gottorp slot ved hans besøg 1625–29: „Når lyset under aftenmåltidet begyndte at brænde lidt dunkelt, så tager en page en af bordknivene, spytter på den, væder fingrene på samme vis, løfter lysestagen i vejret og pudser lyset med kniv og fingre, sætter lysestagen igen og lægger kniven på sin plads. Alt dette gøres i hertugens overværelse.“

Stearinlyset blev opfundet af en franskmænd i 1823, og samtidig fandt en anden franskmænd på at flette vægen i stedet for at sno den, dette bevirkede at vægen bøjede ud til siden, så den i luften kunne forbrænde fuldstændig. Disse opfindelser fik dog ingen indflydelse på støbningen af tællelyset på landet, her fulgte man de gamle principper.

Ældre folk fortæller, at man selv på store gårde i Thy støbte tællelys så sent som i 1910, og på Samsø vides det, at der blev støbt lys i 1906. Også i England brugtes tællelys langt op i 1800-tallet. Således fortæller den britiske filosof Bertran Russell (f. 1872), at han som 11-årig sad og studerede matematik ved et tællelys.

Når der skulle støbes lys, brugte man en dertil beregnet høj, smal, langagtig gryde „lysegryde“. Mest almindelig er den foroven fladtrykte sorte jdepottegryde, der kendes fra hele landet. Gryderne kunne også være lavet af træ, enten af bødkerstaver eller af en enkelt udhulet træklods. I sidste tilfælde var siderne lodrette, og den kunne have dimensionerne, taget efter min, højde 42 cm, længde 30 cm og hullet kun 5 cm bredt. De andre typer havde som oftest et hul på ca. 10 cm. I bunden af gryden kom man varmt vand for at holde tællen flydende, og efterhånden som tællen svandt, kom man mere vand i gryden, så tællen stadig stod til overkant af gryde, og støbningen kunne således fortsættes til der kun var et tyndt lag tælle over vandet.

Til væger brugtes skættefaldsgarn og senere bomuldsgarn. Foroven var vægerne forsynet med en lille løkke, så de kunne anbringes på en tynd pind, „lysepind“ eller „lysesped“. Der kunne være 6–8 væger på en pind, og derefter dypedes de så mange gange i tællen, indtil de fik den ønskede tykkelse, idet de mellem hver gang blev hængt til tørre på en stige, der var lagt over to stole.

Fig. 14. Tre klemfjederstager og to profitter. Fra v.-h.: Selv et ganske tyndt lys holdes godt fast i ringen; det snoede skaft tyder på stor ælde; o. 1700. 22 cm h. Sønderborg. Kunstfærdig stage med fast profit, o. 1800. 25 cm h. Bornholm. Alm. type, ret sen med drypskål og ben, o. 1850. 16 cm h. Indsat messingprofit, o. 1800. 11 cm l. Århus. Liggende profitpind, „kærlighedsgave“, o. 1770. 17 cm l. Fredericia. Forf. saml. nr. 171, 300, 9, 4 og 227.

I. C. Søndergaard, Fredericia fot.

Tællelys var slemme til at løbe, men det hjalp, hvis man tog halvt fåre- og halvt oksetælle.

Fra en gård på Djursland fortælles der fra tiden omkring 1850, at man havde ca. 60 „spiddepinde“ så der kunne støbes op til 480 lys ad gangen. Det giver et lille indtryk af den mængde af lys, man skulle bruge i løbet af vinteren.

Skulle støbningen ske i stor målestok, havde man et lysestøberbord, hvorunder der var ophængt runde skiver med kroge til vægerne. Så kunne man ikke bruge de flade gryder, men derimod

var det nederste af en gammel smørkærne udmærket anvendelig. Senere gik man nogle steder over til at støbe lysene i forme af blik, tin eller glas. Formene af blik kunne være enten til 1, 2 eller 4 lys, der støbtes på en gang.

Der blev støbt mange tykkelser af lys, og herom fortæller en gammel kone Ane f. 1856. I 1870'erne tjente hun hos sin faster, der boede på en fattig gård, Østergård i Ravnholt: „Om efteråret slagtedes 16 får, og af hvert får fik man ca. 16 pund tælle, af hvilken der støbtes fire sorter af lys. „Skræjerlys“ eller „julelys“ med 5 væger, „søndagslys“ med 4 væger, „salslys“ med 3 væger, „dagligdagslys“ med 2 væger, dog mente faster nok, at man kunne nøjes med halvanden væge, når man slog en knude nedenfor øjet, og desuden støbtes en lang „proviank“, det vil sige en prås med en lang tråd, der kun var dyppet en gang i tællen, hvorefter den rullede op i et nøgle eller på en pind.“ Lysene fyldte 2 standkister.

Disse „provianker“ kunne øjensynlig have væger af meget varierende tykkelse. På Herning Museum er en væge snoet sammen af 4 tråde og en anden af 2 tråde, og på Ringkøbing Museum findes en, der er ligeså tyk som de bomuldssnore, man i gamle dage kantede betrækket på møbler med. Den er snoet op omkring skaftet på en simpel træklemme.

I Ole Højrup's „Landbokvinden“ fortælles der, at man af tællen fra 8 får støbte 400 lys og 600 pråse. De fleste lys brugte man selv, men dog solgtes en del til 22 øre pundet.

På Fyn angiver man følgende inddeling af lysene: „Fuldlys“ dyppedes 8 gange, „spege-lys“ 4 gange og „pråsen“ kun 1 gang. I Sverrig taler man om tre slags lys: „Herrellys“, „fogedlys“ og „svendelys“.

Ligemeget om belysningen var tranlampe, tællelys eller lyspinde, måtte der spares på lyset. Fra midt i 1700-tallet til midt i 1800-tallet blev det derfor skik, at de unge fra de midtjyske gårde samledes skiftevis i de forskellige hjem for at binde hoser. Om disse „bindestuer“ skriver bl. a. Niels Blicher 1795: „Om Vinter-Aftener samle sig 10, 12 og flere unge i Bindestuer – det er visse dertil aftalte Steder – for at spare Lys. De ordne sig da rundt om et Bord, hvorover hænger en Tranlampe“. Og for at tage et eksem-

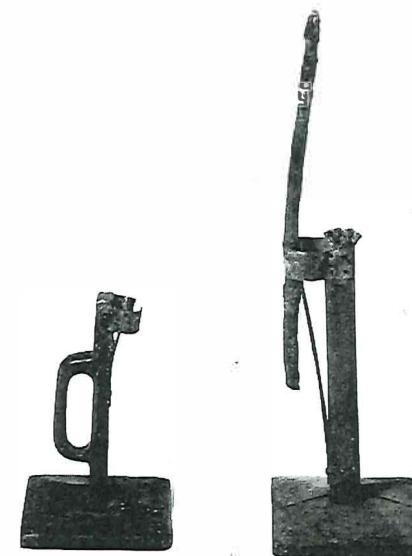
Fig. 15. To klemfjederstager af træ med blikbøjle og fjeder.

T. v. håndtaget skåret i et med skaftet, poleret. 19 cm h. Ca. 1800.

Kolding. T. h. simpelt tildannet skaft med fast blikprofil på enden. Indsat 10 mm „løbeprås“ eller „spædelys“. 25 cm h. Ca. 1850.

Fredericia. Forf. saml. nr. 427 og 259.

I. C. Søndergaard, Fredericia fot.

pel fra en senere tid, så fortæller L. Both om sin vandring gennem Jyllands hede i 1867, at han en aften kommer til et sted, hvor der var bindestue, at den eneste belysning var „et stort Spædelys anbragt i en saakaldet Lysemoder“. Illustrationen hertil ses på fig. 13.

Desuden har H. P. Hansen givet adskillige beskrivelser af belysningen i disse bindestuer. Der er tidligere fortalt om det lille barn, som for enden af bordet holdt lyspinden i hånden. Et andet sted fortæller en karl, at han havde drevet gæk med en af pigerne, der ellers var så flink til at binde hoser, for „det havde han let kunnet gøre, da de sad i Halvmørke ved en tynd Tællepraas“. Også på det mere velhavende Sjælland måtte man spare på belysningen, således mindes Ingvor Ingvorsen, at han som barn i Ulstrup omkring 1855 måtte holde en prås, medens pigen kogte grøden, og „den lyste lige netop, så man kunne skimte hinanden.“

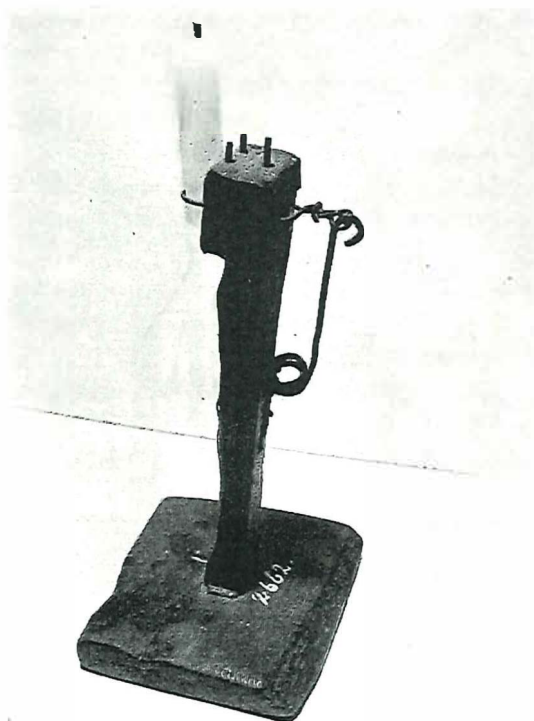

Fig. 16. Særpræget klemfjederstage, hvor lyset holdes af en jerntråd, ført igennem skaftet og strammet af en ståltrådsfjeder. Findes kun i 4 eksemplarer, hvoraf de 3 kan henføres til egnen omkring Tjele Langsø. Alle har som denne fast profit og stagens ende beklædt med blik. 18 cm h. Hobro Museum j. nr. 2662.

En lille beretning af Jørgen Falk Rønne om hans barndom i hjemmet i den vestjydske præstegård på Hanstholmen så sent som omkring 1870 er meget illustrerende: „Pigerne spandt om aftenen ved et lys, og til daglig havde vi kun et lys på bordet, men det var af „de tykke“. Var der fremmede, kom der to lys på spejlskabet og to på bordet. Det var vor „festbelysning“. Ellers løb man rundt med hver sit spædelys, som kunne klaskes fast på væggen i bryggers eller køkken“. Derfor ser man også disse ca. 1 cm tykke lys betegnes som „løbepråse“ se fig. 15.

Endelig fortælles følgende om et skomagerværksted i Rudkøbing 1824–27: „På en lille firkantet disk sattes et tællelys, og her omkring sad nu fire personer i de lange vinterdage fra klokken 5 morgen til 10 aften og stirrede sig næsten blind på arbejdet. Den

Fig. 17. Bordstage med pibe til lys og tang til voksstabel, indstillelig i højden ved skruegang. Drypskål af messingplade og smukt udsmedede ben. 29 cm h. Ca. 1650. Århus. Forf. saml. nr. 6. I. C. Søndergaard, Fredericia fot.

yngste dreng, hvis pligt det var at pudse lyset, kunne næsten ikke gøre andet, da de grove blågarnsvæger straks formørkede skinnet, når den nærmeste tælle var smeltet fra den.“

Hvor fattig man end var, så var der een dag om året, på hvilken man fastholdt den ældgamle skik at brænde lys, og det var juleaften. Der anbragtes mindst 2 lys på bordet, husherrens og husfruens, og de skulle brænde hele natten. Andre steder tændte man et lys for hver af familiemedlemmerne. Deraf kom den skik, at man skulle give „et lempeligt lys“ til hver fattig, men dette udartede nogle steder til et skamløst tiggeri af lys. Endvidere brændte man lys Helligtrekongers aften, og hertil måtte man sørge for at have støbt et antal tredelte „Helligtrekongerslys“.

Også „bysvende“ og „vægtere“ havde i flere byer i begyndelsen

af 1600-tallet tilladelse til ved Helligtrekonger, at indsamle lys hos byens borgere som hjælp til deres udrustning. Dette blev senere afløst af en drikkeskilling, „lysepenge“.

Det var ikke alene i landbohjem, man måtte spare på belysningen. Således fortæller skuespillerinden Anna Poulsen f. 1849, at hun mindes fra sin barndom, hvordan de i deres herskabelige hjem i Pilestræde måtte sidde i dagligstuen omkring det store mahognibord med kun to tællelys på bordet, og disse måtte bestandig snydes med lysesaksen.

Det var ikke bedre i andre lande. I en beretning af 1967 om forholdene på landet i Rusland skrives der, at blot for hundrede år siden tilbragte hele familien aftenen ved et enkelt tællelys, og når der var gæster tændtes to eller tre lys, og „så var belysningen strålende“.

Efter de anførte beretninger synes livet i tællelysets blafrende skær ikke at have været særlig lysteligt, og bedre bliver det ikke, når man læser William T. O'Deas betragtninger i hans bog „The social history of lighting“. Han skriver efter mange forsøg med tællelys: „Pudsning af et lys, hvorved menes fjernelse af den forkullede tande, inden den falder ned i den smeltede tælle og foranlediger, at denne løber ned ad siden af lyset, kræver både færdighed og dømmekraft. Med lys af det bedste London-tælle var det nødvendigt at pudse lyset hver halve time, med de almindelige lys, som jeg prøvede med, skulle pudsning ske hvert tyvende minut, ja i nogle tilfælde endda hvert femte minut. Forsøgte man at pudse lyset, gav det kun en brøkdel af den normale lysstyrke. Det meste af tællen løb ned ad siden, så faktisk udnyttedes kun 5 pct. af tællen, medens resten blev spildt“.

Man måtte ikke alene spare på tællelysene, men de skulle også bruges helt op. Der fandtes ikke, og der findes iøvrigt heller ikke i dag en stage, i hvilken et lys kunne udnyttes fuldt ud. I dag smider man lysestumpen væk, men det kunne man ikke tillade sig i gamle dage, derfor havde man en lille løs stage, der kaldtes en „profit“, og den var lige så uundværlig som stagen, hvorfor det vil være naturligt at omtale den nærmere.

Fig. 18. To stager af firkantet jern, hvor enden er fladet ud og ombukket til pibe. Ca. 1650. T. v.: 13 cm h. Skårup, Sydfyn. T. h.: 28 cm h. Åbenrå. Liggende lysesaks af jern, 20 cm l. 1596. Innsbrucht. Forf. saml. nr. 377, 88 og 509. I. C. Søndergaard, Fredericia fot.

Profitten

Navnet er ganske logisk, idet at „profitere“ betyder at drage fordel af. På Fransk har man udtrykket „mêttre a profit“, hvilket oversættes som „at anvende på en fordelagtig økonomisk måde“. Og det er netop formålet med en profit.

Der er mange forskellige udførelser af den, men den almindeligste består af en lille jernskål med 3 stifter i, mellem hvilke lysestumpen, „snoten“, blev anbragt. Profitten sad på en lille pind af mere eller mindre kunsthærdig udførelse, men altid sådan, at den kunne sættes i en hvilken som helst stage. Ofte var skålen spidset til i den ene ende. Når der så tilsidst kun var flydende tælle tilbage i skålen, kunne man lægge en stump væge i spidsen af

Fig. 19. To træstager, hvoraf den t. v. er drejet ud af eet stykke, piben messingforet, 22 cm h. Ca. 1700. Odense. Stagen t. h. har drejet skaft, håndskåret fod og løs messingpibe, 15 cm h. Ca. 1800. Århus. Forf. saml. nr. 57 og 156. I. C. Søndergaard, Fredericia fot.

denne, så havde man en lille lampe ligesom tranlamperne, og tællen kunne udnyttes til sidste dråbe. På fig. 25 ses en sådan profitpind.

Profitten kunne også være støbt i messing enten helt eller også kun skålen, som så kunne være hjerteformet og sat på et fint skaft, som det ses på fig. 14, så den kunne bruges som „kærlighedsgave“ til den elskede fæstemø. Man kunne også have profitten fast anbragt på stagen, se fig. 14, 15, 26, og endelig kunne man som den simpleste løsning anbringe 3 stifter på den øverste ende af træstagens skaft, se fig. 16. Til stifter i profilerne blev ofte anvendt „nelliker“, det er de sømender, som smeden klippede af, når han havde skoet en hest, og sømmene gik gennem hovene. Det er tydeligt sådanne, der er anvendt på værkstedsstagen på fig. 24. Det er altså atter et udslag af både økonomisk og praktisk sans. At profitten har været meget almindelig i de midtjyske hedeegne ses deraf, at Herning Museum omtrent har ligeså mange profiler som bondestager.

I Sverrig har den ikke været så almindelig, hvilket måske er et udslag af større velstand; der benævnes den „ljusprofet“, hvilket kun er en omskrivning af det danske navn, men ganske interessant

Fig. 20. Fire særprægede bordstager med støtte for lyset. Fra v.-h.: Blikpiben har vinger, der kan forskydes op ad tynde jerntråde, 17 cm h. 1700-1800-tallet. Århus. Stage med fast holder ved foden, 21 cm h. Ca. 1700. Åbenrå. Typisk østrigsk stage med klemfjeder inde i røret, 21 cm h. 1600-1700-tallet. Og stage af spiralsnoet jerntråd, 14 cm h. 1800-1850. Hallstatt. Typen kendt fra mange lande. Forf. saml. nr. 27, 462, 419 og 527. I. C. Søndergaard, Fredericia fot.

skriver Carl Lagerberg, at man på renæssancens lysplader af udpunslet messingblik og med lav pibe undertiden havde en lille kreds af stifter på pladen, således at man her kunne brænde den sidste lysestump. Denne kaldtes en „ljusknekt“.

Dette navn er sådan set ret interessant, idet en hel gulvstage i følge Molbech har været kaldt „lyseknægt“. Noget tilsvarende har man med benævnelsen „lysemoder“, som benyttedes for en gulvstage, men som på Langeland betegner en profit. I England og Amerika har man kendt profitten siden 1600-tallet, hvilket fremgår af datidige amerikanske lister over varer importerede fra Eng-

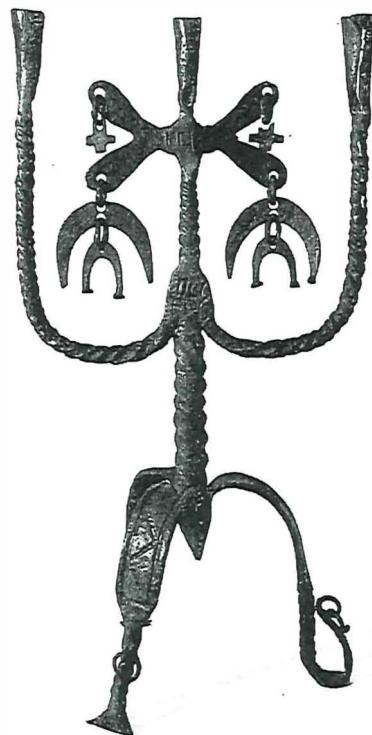

Fig. 21. Stage signeret
LGB = Lars Glimberg
Borrby, dateret 1766.
Korset midtpå er to
stiliserede dragehoveder
som på „Hammenhog-
staken“ i Østerlen
Museum. Vedhænget er
smedens symbol: heste-
skoen. 52 cm h. Borrby
kirkeby, Østerlen.
Typen koncentreret til
det søndre Skåne.
„Kulturen“ inv. nr. KM
11412. „Kulturen“ fot.

land. Disse profiler havde en relativ dyb cirkulær skål med fire stifter i. Den benævnes „save-all“, hvilket jo er ganske logisk. Fra Holland kendes de også, her er skålen mindre og uden spidser.

Profitten kunne også bruges som „håndstage“, hvis man blot skulle ind i en anden stue og hente noget. Derfor er profitten som ses på fig. 35 også aftagelig.

Vi må nu gå over til at se på de forskellige systemer af stager.

Stager til alle tykkelser af lys

Den praktiske og økonomiske indstilling, som landbostanden havde i gamle dage, får man et udmærket indtryk af ved at se på den

Fig. 22. Jernstage med
to symmetriske piber og
på midten en ring med
klemfjeder til alle
tykkelser af lys samt
på foden en skål som
tranlampe. Vallda sn.,
Halland. Göteborg
Museum inv. nr. GM
allm. 1278. Göteborg
Museum fot.

største gruppe af stager, der alle er indrettet til at kunne fastholde en hvilken som helst tykkelse af et lys, hvad enten det var det tykke julelys eller den daglige tynde prås. Der er 2 systemer, det ene kan benævnes „klemstager“ det andet „klemfjederstager“. Følgelig kunne man også sætte en profitpind i dem, og endelig kunne de bruges som lampefod til de små kuglerunde oliebeholdere af glas eller messing som alle havde en tap forneden. Disse olielamper er nærmere beskrevet af Peter Michelsen i Arv og Eje fra 1956.

Klemstagerne består af 2 symmetriske stykker fladjern, der udgår fra samme punkt ved foden, vides mere eller mindre ud fra hinanden på midten for igen at mødes for oven. På fig. 1 ses den mest primitive udførelse, den holder her en lyspind, men kunne ligeså godt holde et tællelys. På fig. 8 ses en smedet stage. Fjeder-

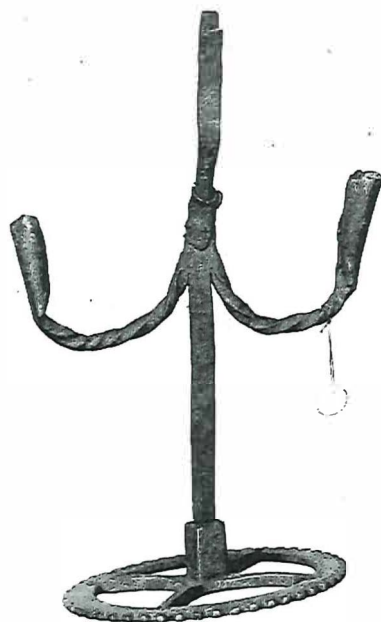

Fig. 23. Jernstage med to symmetriske piber og klemme til lyspind på midten. Stagen er vist i Carl Lagerbergs artikel i Göteborg Museums årstryck 1910, men er siden forsvundet, Göteborg Museum fot.

kraften i de to arme kan fastholde lys af alle tykkelser. Ofte er jernene bredere og let buede for oven for bedre at kunne fatte omkring lyset. Klemstager har ikke været så almindelige herhjemme som i Norge, hvor der særlig fra Gudbrandsdalen kendes mange forskellige typer både som bordstager og gulvstager. Jeg har kun set en hængestage, den hænger i Hvidsten Kro. Den er indstillelig i højden og har forneden en stor drypskål, fra hvis midte de to symmetrisk buede jern går op. Klemstagerne kunne også holde lyspinde.

Klemfjederstagerne består af et lodret skaft af jern eller træ, der foroven har en fladjernsring eller bøjle, i hvilken lyset fastholdes af en fjeder af fladjern, der udgår fra foden af skaftet endende inde i ringen, idet fjederen presser mod den forreste del af

Fig. 24. Værkstedstage, hvor den leddelte arm kan indstilles både i vandret og lodret retning og drejes helt rundt om stangen, der hamres ned i værkstedsbordet. Fast profit på den store drypskål. 48 cm h. 1700-tallet. København. Forf. saml. nr. 81. I. C. Søndergaard, Fredericia fot.

ringen. Disse stager har næsten alle en krog foroven på modsat side af ringen, således at man, når man skulle gå med lyset tændt, kunne hænges stagen på siden af en spand i stedet for at skulle bruge den ene hånd til at bære lyset i, og når stagen ikke var i brug, kunne den hænges på et søm, så vidste man altid, hvor man havde den. Klemfjederstager findes kun som bordstager, dog med to undtagelser, idet der på Vendsyssels historiske Museum og på Langelands Museum findes en gulvstage med klemfjeder af træ og anbragt et stykke nede på den lange stang. Konstruktionen er så særpræget, at man skulle tro, at det var den samme, der havde lavet begge stager, og så findes de i hver sin ende af landet. På fig. 26 ses Langelandsstagen, der på enden af det lodrette skaft har en fast profit af messing, benævnt i journalen „lysemoder“.

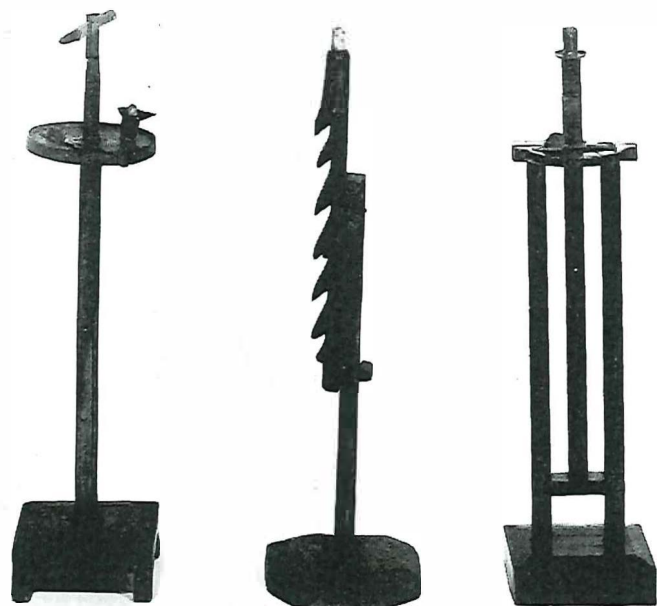

Fig. 25. Tre fynske gulustager af træ. Fra v.-h.: Til lys eller lyspind med bakke til lysesaks og skråtboret hul til profitpind, således at tællen kan løbe til vægen i spidsen. 90 cm h. Skårup. Indstillelig håndskåret stage, største h. 98, mindste h. 57 cm. Ca. 1700. Odense. Og indstillelig stage i snedkerarbejde med frontbakke til lysesaks. Største h. 137, mindste h. 79 cm. Ca. 1800. Odense. Forf. saml. nr. 222, 23, 388, (lysesakse) 410, 56 og (profit) 156.

I. C. Søndergaard, Fredericia fot.

På fig. 14 ses 3 forskellige klemfjederstager. Den længst til venstre er den ældste, og smeden har givet den en vis dekorativ udformning ved at sno skaftet. Ringen har en diameter på 30 mm, hvilket er ualmindelig meget. For at demonstrere fastholdelsen af et tyndt lys, er den fotograferet med et kun 8 mm tykt katolsk offerlys. Den midterste stage er meget dekorativ, og den har en fast profit for oven. Ved stagen til højre har man fundet det praktisk at have en drypskål på ben, hvilket kan tyde på en ret sen udførelse. Det er den stage, som i de senere år er mest efterlavet,

Fig. 26. Gulustage af groft tilskåret rundstok og særpræget „klemfjederholder“ med lysklemme af hasseltræ. På enden af skaftet fast messingprofit. Profitten benævnes ifl. journalen „lysemoder“. 90 cm h. Jernlysesaks fra 1600-tallet med kuplet hus, skæv spids, manglende ben og åbne øjer. Tilsvarende stage på Vendsyssels høst. Mus. Rislinge, Humble sn., Langeland. Langelands Museum j. nr. D 526.

jeg har endda set den i messing, så er man da ikke i tvivl om, at den er ny. Billedet viser, at en profitpind holdes udmærket godt fast i stagen.

På fig. 15 ses 2 hjemmelavede stager af træ. På den første er håndtaget udskåret i et med skaftet, og hele stagen er pænt poleret. Det er meget sjældent at disse stager har håndtag. Den anden stage har fast profit foroven på skaftet. I stagen sidder et meget groft spædelys eller løbeprås.

I Østrig har man en speciel klemfjederstage, hvor fjederen sid-

Fig. 27. Gulvstage, der på Lolland benævnes „standstage“. Firkantet affaset skaft af egetræ med stilbar lyseholder af asketræ. Sekskantet hoved med lyspibe og drypskål af jernblik. Stilleskruer af drejet træ, hvoraf den forreste mangler. Sømmene i hovedet sikkert til lysesaksen. Mindste h. 60 cm, største 90 cm. Lolland-Falsters Stiftsmuseum, j. nr. 29423.

Fig. 28. Gulvstage, der på Falster benævnes „lysekælling“ eller „lysemor“. Drejet fodplade og ben, i den ovale plade drejet lyspibe og profit hver med 6,2 cm langt gevind, så de kan indstilles i højden. 84 cm fra gulv til plade. Sdr. Alslev, Falster. „Falsters Minder“, j. nr. 1050. Tilsvarende stage i forf. saml. købt i København. Klüwer Jensen, Nykbg. F. fot.

der inde i et rør, hvori lyset kan skubbes op, efterhånden som det brænder, og fastholdes af fjederen. Til at manøvrere denne er der udvendig en meget kunstnerisk udført smedjernsanordning, der vidner om den høje smedekunst, der altid har præget de østrigske jernstager, se fig. 20.

Nævnes må også en ganske speciel egnspræget klemfjederstage, hvoraf Viborg Museum har ét eksemplar og Hobro Museum tre, se fig. 16. Bøjlen, der skal fastholde lyset, er en jerltråd, hvis ender er stukket gennem træskaftet, hvor de er snoet sammen til et øje, i hvilket en ståltrådsfjeder griber. Alle fire stager har fast profit på enden af skaftet. Viborgstagen, der har været i brug indtil ca. 1930, er indgået fra Foulum Hospital, som er et lille alderdomshjem i Tjele sogn, oprettet for gamle trængende fra Tjele gods. Foulum er en lille landsby, der ligger ved landevejen Hobro-Vi-

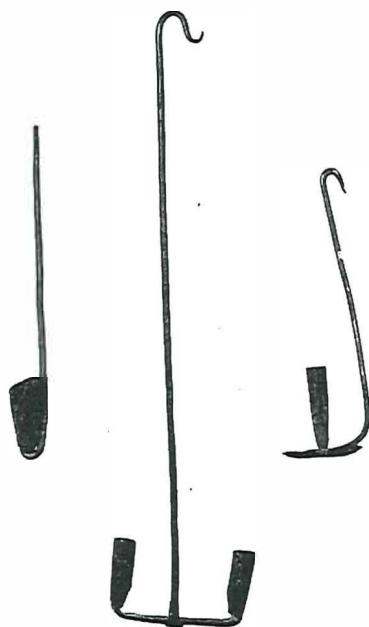

Fig. 29. Tre hængestager af jern. Fra v.-h.: Et rundjern bøjet i begge ender, fornedet påsat en råt tilskåret, meget brændt lyspibe, 31 cm l. Ca. 1800. København. Meget gammel stage, fladjern f. n. udhamret og ombukket til piber. 58 cm l. 1600-1700. Århus. Nyere stage, ses af pibe og drypskål. 27 cm l. Ca. 1800. København. Forf. saml. nr. 248, 25 og 326. I. C. Søndergaard, Fredericia fot.

borg lidt vest for Tjele Langsø. Det er denne by, St. St. Blicher i 1824 skriver om i sin novelle „En Landsbydegns Dagbog“. Den ene Hobrostage stammer fra Hougaarden i Bigum, der ligger midt for nordsiden af Tjele Langsø. Den har tidligere hørt under Tjele gods. De to andre stager er ifølge journalen indgået fra Hobro by, men ved et lykkeligt tilfælde blev det opklaret, at den ene stammer fra Møller Christensen, der var smed i Onsild fra ca. 1900 til 1956. Onsild ligger ved samme landevej som Foulum og Tjele, men blot lidt øst for Langsøen. Da således tre af de ejendommelige stager grupperer sig om Tjele, må man have lov at antage, at alle fire er lavet af den samme mand, og stagerne kan derfor passende betegnes som „Tjelestager“.

Fig. 30. Tre indstillelige hængestager. Fra v.-h.: Sjældnen stage med messinglyspibe anbragt på en lille slæde, der kan glide på tandstangen. Slæden forsynet med fjeder til lyspind. Største l. 65, mindste 52 cm. 1800. Århus. Den runde træplade modsat piben til anbringelse af olie-lampe. Største l. 103, mindste l. 71 cm. 1750. Lolland. Stage med skæv ophængning for at lyset kan stå lodret. Største l. 70 cm, mindste 48 cm. 1750-1800. Åbenrå. Forf. saml. nr. 247, 382 og 332. I. C. Søndergaard, Fredericia fot.

Stager med pibe til lys

Disse stager findes både som bord-, hænge-, væg- og gulvstager. Gulvstagerne er næsten alle indstillelige i højden, fordi et enkelt lys i disse som oftest skulle give tilstrækkelig lys til alle i stuen som vist fig. 13. Hængestagerne kunne være beregnet til et eller to lys. En del af disse har også været til at indstille i højden. De fleste bordstager var ikke indstillelige, men på fig. 17 ses dog en særlig fin indstillelig stage, som tillige har kunnet anvendes til voksstabelholder. På fig. 18 ses to 1600-tals bordstager helt af jern med pibe til relativt tynde lys. Lignende stager som den lille til venstre kendes fra flere steder, og de kan antagelig føres tilbage til den sene middelalder. Man har dog ved disse stager istedet for jern-

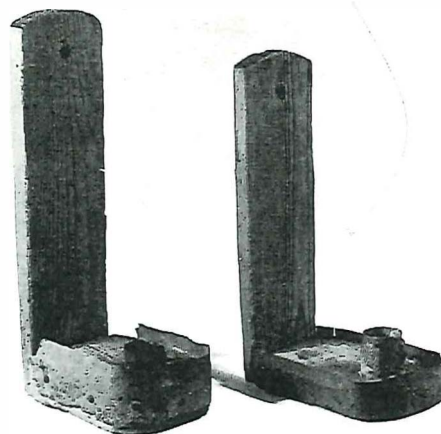

Fig. 31. To af fire ens hjemmelavede vægstager, hængt op når der skulle være gilde. 24,5 cm h., 6 cm br. Fra „Bøgehøvedgård“, Stengade, Tullebølle sn., Langeland. Langelands Museum nr. 184/1957.

foden spidset skaftet til for neden, så stagen kunne sættes i et bord eller en træklods, eller man har bukket skaftet i vinkel, så det kunne hugges ind i en mur, hvorved man fik en lille vægstage. En sådan findes på Øm Kloster museum, og en lignende ses på et maleri af den nederlandske maler Gerard David (1460–1523). En stage med lige skaft så vi, da Dansk kulturhistorisk Museumsforening besøgte fæstningen Älfsborg i 1964. Stagen var blandt de ting, der stammede fra „gamla Älfsborg“. Fra Norge kendes mange af disse groft smedede lyseholdere til at slå i bord eller væg. Nogle har man fra de middelalderlige byfund fra Oslo og Nidaros, og flere er tidsbestemt, fordi de er fundet i ruinerne af det slot, som blev bygget på Ragnhildsholmen i Bohuslen, og som blev ødelagt omkring år 1320.

På fig. 19 ses to trælysestager, af hvilke den første er fint drejet ud af eet stykke træ, men alligevel gammel. På fig. 34 ses en anden træstage, som også er skåret ud af eet stykke træ, men det ser nærmest ud som om det er gjort med en lommekniv; den stammer fra hedeegnene. Selvom træ er et let forgængeligt materiale, er man alligevel så heldig på Tikøb Museum at have en drejet renæssancestage fra før 1658. Når den kan dateres så nøje, er det, fordi den er fisket op fra et skib, der blev sænket i det år.

På fig. 20 ses fire noget særprægede bordstager. Nummer et og fire fra venstre har den fordel, at lyset støttes af stagen og kan skubbes op i den, efterhånden som det brænder. På den første glider den simple blikholder op ad to tynde jerntråde. En noget mere stabil udført i messing og med fire noget sværere glidestænger har jeg fundet i Møgeltønder. Den stammer sandsynligvis fra Frisland, idet tilsvarende kendes fra Rembrandts malerier. Den sidste på billedet med den spiralsnoede tråd er praktisk og simpel i sin konstruktion. Jeg købte den af en gammel kone i Hallstatt, og hun passede alle tiders mest ejendommelige dødekapel, i hvilket de dodes solblegede kranier var stablet op med navn og fødsels- og dødsdag skrevet på panden. Sådanne spiralsnoede stager kendes

Fig. 32. Tre proviandholdere. Fra v.-h.: Et tilfældigt stykke jern splittet op i den ene ende og sat på en pind. 12 cm h. Holstebroegnen. Holder med tang helt af træ. 14 cm h. Taulborg, Avlum sn. Tilsvarende holder helt af jern. 9 cm h. Gullestrup. Herning Museum j. nr. 102/1920, 139/18 og 162/14.

S. Løustad, Herning fot.

fra Frankrig helt fra 1500-tallet, og jeg har set dem både i Østrig, Schweiz, Holland, Norge og Sverrig. Den, jeg har fra Schweiz, er lavet af en 4 mm jerntråd med 16 vindinger, der udgår fra en drejet træfod, medens de fra de tre sidstnævnte lande var lavet af et smalt fladjernsbånd. De fra Holland havde en træfod, og de fra de Sandvigske Samlinger og fra Göteborg Museum ender i en jernfod med fire ben. Her i landet har man først brugt sådanne stager i nyere tid, og de er så forsynet med drypskål på tre ben. Nummer to stage på billedet synes ikke særlig praktisk, idet lyset ikke får nogen støtte, så snart det er brændt under ringen. Nummer tre er en østrigsk klemfjederstage, som er omtalt tidligere.

Man vil have bemærket, at alle vore nævnte bordstager kun har været beregnet til et enkelt lys, jernstagerne har været præget af praktisk snille, men derimod ikke af kunstnerisk sans. Ganske anderledes forholder det sig med bordstagerne i Norge og Sverrig. Mange af disse stager er beregnet til to eller flere lys, og der er lagt stor vægt på en dekorativ udførelse. Særlig i vort nære naboland Skåne har man ved ihærdige studier i de senere år fundet, at der her fandtes en meget egnsbetonet, smuk type stager til to eller tre lys, hvorfor det vil være naturligt at omtale disse stager nærmere.

På fig. 21 ses den ældste af denne type, og den er signeret LGB 1766. Bogstaverne er tydet som Lars Glimberg i Borrby, og her står man overfor grundlæggeren af et smededynasti, idet Lars Glimberg i 1745 overtager en gammel smedie i Borrby Kirkeby og driver den i 40–50 år, hvorefter sønnen Arvid Glimberg fører faderens stolte kunstneriske tradition videre. Adskillige stager af denne type er nu samlet dels i Kulturen i Lund og dels i Nordiska Museet i Stockholm. To lignende stager findes på Göteborg Museum, de er ikke slet så kunstneriske, men viser derimod stor praktisk sans. De er begge to-armede, men den ene, der er fra Halland, har foruden de to lyspiber en klemmanordning ved skaftet på midten, således at der her kunne anbringes lys af forskellig tykkelse, og for at gøre anvendelsen af stagen fuldendt har den ved foden en bladformet skål, således at den også kunne bruges som tranlampe. Den anden stage har på midten en klemme til en lyspind, se fig.

Fig. 33. To primitive proviankholdere, begge lavet af Stense Jensens mand i Tulstrup ved Ikast. T. v. lavet af „ten“ fra spindemaskine med rille og hul til henh. proviank og lys. 22 cm h. T. h. trækloids med pind, til hvis spids provianken klæber. Brugt indtil 1926. 17 cm h. Herning Museum j. nr. 141/29 og 2/1926. S. Løustad, Herning fot.

22 og 23. På fig. 24 ses en praktisk værkstedsstage, den kan bevæges i alle retninger, kun skal bordet, som den svære jernstang skal bankes ned i, ikke være alt for godt.

Med hensyn til gulvstager synes disse at have været mere almindelige i brug på øerne end i Jylland, hvis man da slutter af det antal af disse, der findes på de forskellige museer. På Langelands Museum findes 5, på Lolland-Falsters Stiftsmuseum er der 4, på museet Falsters Minder har man 3, og de 4, som jeg har i min samling, er alle fundet på Fyn, medens jeg aldrig har været så heldig at finde nogen i Jylland. Skulle det være de mange herregårds-snedkere, der er årsag hertil? Selvfølgelig har man også brugt dem i Jylland. På Koldinghus Museum er der 2, og på Fredericia Museum findes een, men Herning Museum har kun 2, og deraf er den ene kun lavet således, at en bordstage kan hænges på en lille for-

skydelig plade, der kan glide op og ned ad en jernstang. Gulvstagerne har også i tidens løb haft forskellige kælenavne. I Mathias Moths håndskrevne ordbog fra 1700-tallet, Gl. kgl. Saml. 774, læses i bind XII side 251: „Lyse-buk. Er en Stok med en Lyse Pibe oven paa, og festet neden til en Knub, som er Bondens Lysestage“, og på side 252 står der: „Lyse-mor kaldes en eller to Lyse Arme paa en Stang, som kand skrues op og ned.“ Foruden de to gamle navne er det interessant at se, at Moth skelner mellem en fast og en bevægelig lyseholder. C. Molbech skriver i sit „Dialect-Lexikon“ af 1841: „Lysekjælling. En Opstander af Træ, med en Lysepibe i, der kan sættes midt paa Gulvet med Lys i, og hvorom flere kunne sidde og sysle. Sjællandsk Udtryk og i det nordvestlige Sjælland Lysemoder.“ H. F. Feilberg skriver i 1889 i „Dansk Bondeliv navnlig i Vestjylland“: „Lysbord eller vel egentlig en stor Kjærte, der stod paa Gulvet og var saa høj, at Lyset kunde skinne ned paa Arbejdet“.

Endelig kan det nævnes, at man på Lolland-Falsters Stiftsmuseum bruger navnet „standstage“ og H. P. Hansen skriver endda kun „lysestage til at sætte paa gulvet“. Næsten alle gulvstager er indstillelige i højden, og for de flestes vedkommende gøres dette ved at en bøjle kan gribe ind i en savtakket stang. På fig. 25 er vist 3 gulvstager, hvoraf den ene har en savtakket stang, på den anden glider stagen med lyset i et fast stativ, hvor den kan fastholdes med en dorn, samme system kendes fra Stevns, og den tredje stage er fast. På fig. 27 ses en stage fra Lolland-Falsters Stiftsmuseum med en særlig indstillelig lysholder. På fig. 28 er vist en stage fra Falster, der adskiller sig fra alle de andre, idet den har en drejet fodplade understøttet af 3 drejede ben, og i et tværstykke er skruet en lyspibe og en profit. Udførelsen tyder på en mere kulturel og velhavende tid, men samtidig viser profitten, at man stadig skulle spare på lyset. De to stager på Koldinghus Museum har begge så stor en fodklods, at de må have været helt svære at flytte med, og den ene har så stor en plade til lysesaksen, at benævnelsen „lysbord“ har været fuldt berettiget, den er da også journaliseret under dette navn. Stagen på Fredericia Museum har en lille finesse, idet lyspiben sidder i en lille drypskål med hank, således at

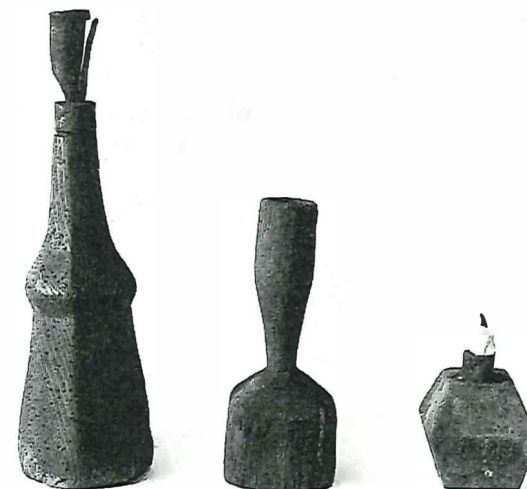

Fig. 34. Tre træstager. Fra v.-h.: Smukt udskåret træfod med jernpibe og klemme til lyspind. 30 cm h. Fra gammel gård i Vinding, syd for Silkeborg. Ubehjælpssomt skåret stage af ét stk. træ, 17 cm h. Kort blikpibe i træklods. 7 cm h. Ørre nord for Herning. Herning Museum j. nr. 13/48, 220 (indgået før 1910) og 82/24. S. Løustad, Herning fot.

den kunne tages af og bruges som håndstage. Den er fra 1855, har plade til lysesaks og er indstillelig ved savtakker.

På fig. 29 ses 3 hængestager af jern, hvoraf den første er meget pudsig i al sin primitivitet. Den er lavet af et tyndt stykke rundjern bøjet om til en krog i begge ender, og på den nederste krog er anbragt en meget groft tilskåret klods, der er udhulet til et lys. Den er godt brugt.

På fig. 30 ses 3 indstillelige hængestager, af hvilke den midterste er bemærkelsesværdig, idet den modsat piben har en rund træskive, på hvilken der kunne sættes en lille olielampe. Stagen er fra Lolland, og sammenligner man den med de jyske stager, der var til lys og lyspind, har man derigennem et billede på den større vel-

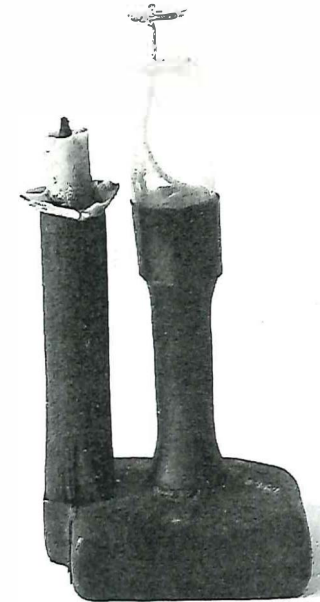
stand, der herskede øst for Store Bælt. Lignende hængestager med plade til en olielampe kendes fra Sydsverrig.

En speciel slags hængestager, som må siges at være egnsbestemte, er væglysestager af træ. På Langelands Museum findes ikke mindre end 9, hvoraf de 8 er indkommet fra to gårde, hvor de blev brugt ved høstgilder og lignende fester. De er afgjort hjemmelavede, som man kan se på fig. 31. På Sydfyn har jeg fundet 2 lidt pænere udførte øjensynlig til ophængning i stuen, den ene har på den ca. 50 cm lange bagliste 2 huller, således at den kunne indstilles i højden. Med sin lave lyspipe i en lille blikdrypskål er den iøvrigt særegen for Horne, idet Horne Kirke i sin tid var fuld af disse små stager, og da de så blev kasseret, genopstod de i omegnens hjem som bord og hængestager.

Der er iøvrigt det mærkelige ved hængestagerne, at der findes mange, som ikke er indstillelige i højden, medens dette kun var undtagelsen ved gulvstagerne, men måske hører de faste hængestager en ældre periode til, og først senere har man fundet på savtaksindstillingen.

Herning Museum er sikkert det museum herhjemme, der har den største samling af gamle, primitive bondestager, hvilket er ganske naturligt, idet byen jo er omgivet af de engang så fattige hedeegne. Det er derfor også rimeligt, at vi i denne artikel bringer fire billeder af de forskellige typer af stager, nemlig fig. 32, 33, 34, 35. Det fremgår endvidere af de mange stager, at den form for belysning, der har været den mest almindelige, er den lange tynde „proviank“. Der er et stort antal stager, der har en vandret liggende tang som holder for provianken. På fig. 32 er vist en af træ og en af jern. En enkelt viser, at man havde mere brug for en holder til provianken end for en lysestage, idet en er lavet af en kammerstage af blik med høj pibe, hvori er sat en træprop og på denne er fastskruet en almindelig saks, hvis ender er knækket af. Den mest primitive holder ses på fig. 33, idet den kun består af en træpind, til hvis spids pråsen blev klemt fast. Den er lavet af Stenses mand i Tulstrup ved Ikast, og den har været brugt til 1926. Han har også lavet den anden holder på samme billede af en gammel „ten“ fra en spindemaskine, og derfor kan den ikke være ældre

Fig. 35. En lille medicinflaske som petroleumslampe kombineret med en aftagelig profitpind, der sikkert kun har været tænkt som „håndstage“ med lysestumper. 14 cm h. uden flaske. Kan tidligst være fra 1860'erne. Stavlund, Haderup sn. Herning Museum j. nr. 34/37. S. Løvstad, Herning fot.

end fra 1880'erne. Han har yderligere været så praktisk, at han har boret et hul i den foroven, så den også kunne bruges som lysestage.

Den på fig. 35 viste stage er særlig morsom, idet den består af en aftagelig profit og et stativ til en lille medicinflaske, som har gjort det ud for en petroleumslampe. Man må antage, at profitten nærmest har været brugt som håndstage med lysestumper, og flasken er en glimrende illustration til Kresten Buelsvors beretning om den første „stenolielampe“. Han er født i 1853 i Nøvling, og han mindes fra sin barndom (det kan dog ikke være tidligere end godt op i 60'erne), at de hos en pjaltekræmmer fik lavet en lille tynd blikpibe til at sætte i en medicinflaske, så købte de en „slant stenolie“, rev en „swawlstick“ og tændte lampen, der lyste med en vidunderlig

glans; det kunne ligefrem skære i øjnene. Den bemærkning illustrerer bedre end mange ord, hvor dårlig en belysning de har haft mange steder for blot hundred år siden.

Lerstager

Det er en gruppe for sig selv og ikke den mindst interessante, dels fordi det brændte ler er mere uforgængeligt end både jern og træ, og dels fordi materialet ikke sætter nogen grænse for arbejderens fantasi og mere eller mindre kunstneriske skabertrang.

De fleste lerstager er sikkert lavet som fritidsarbejde på teglværker, og af disse var der i begyndelsen af 1800-tallet et stort antal. På Jyllands vestkyst i Ribe, Ringkøbing og Thisted amter var det hovedsagelig små teglværker beregnet til lokalt forbrug, medens der på østkysten og på Fyn var færre, men større teglværker tilknyttet godserne. Louis Ehlers siger i sin bog „Dansk Lertøj“, at der enkelte steder har været tale om en lille årlig produktion af lersager specielt lerstager. At det ofte kan være vanskeligt at stedbestemme en lerstage giver Frode Lunds artikel om Lersløjde på Ærø, Arv og Eje 1967, et godt bevis for. Det er tydeligt nok, at der ligger samme form til grund for alle Ærø-stagerne. Arbejderne har om vinteren set hinandens stager, og så har de enkelte folk bestemt, at de til næste år ville komme hjem med en lignende stage, der dog måske skulle være lidt flottere. Ude omkring i landet hvor de nu tog arbejde, har andre teglværksarbejdere set det, og på den måde er typen spredt over det ganske land. Jeg har fundet flere lerstager nøjagtig magen til Ærø-stagerne i andre egne af landet. Alle disse stager må sikkert kunne dateres til midten af 1800-tallet.

Som nævnt er lerstager omtrent uforgængelige, og det er derfor så heldigt, at der på nogle af vore museer findes lerstager, som man med temmelig stor sikkerhed kan føre tilbage til den tidlige middelalder. Ved udgravningerne af ruinerne af Øm Kloster har man fundet tre små mere eller mindre defekte rødlerstager. Den der er vist på fig. 36 t. v. er sikkert den ældste, den er beregnet til et lys og har meget primitive tegninger af et menneske på alle fire

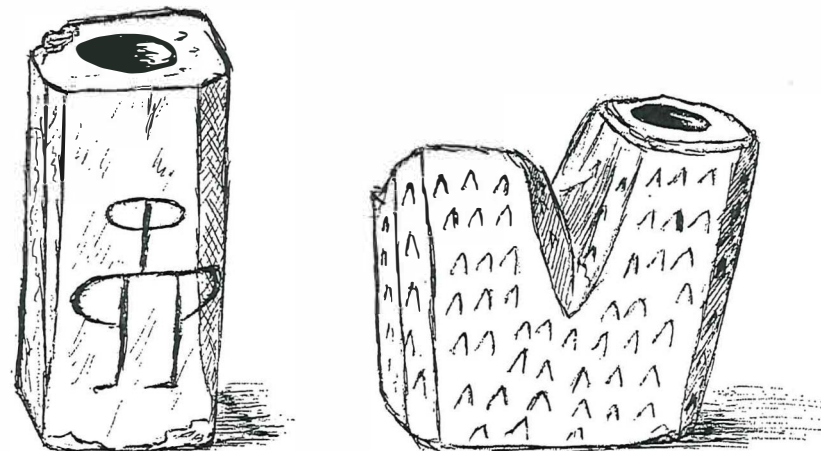

Fig. 36. To middelalderlige rødlerstager, jordfund fra Øm kloster. Stagen t. v. har en lignende primitiv figur på alle fire sider, den er den ældste. 12,5 cm h. Fundsted: den lange vestfløj. Stagen t. h. er til to lys; den ene pibe afbrudt. Knivspidsornamentering. 12 cm h. Museumsleder H. G. Nielsen del.

sider. Af de to andre er den ene beregnet til to lys og den anden til fire lys, de er begge ornamenteret med knivspidsmønster, som man ser på billedet af dobbelt-stagen fig. 36 t. h. Hullerne i alle stagerne har foroven en diameter på 25–20 mm spidsende lidt til nedefter. De har altså været beregnet til ualmindeligt tykke lys. Øm Kloster blev bygget 1172 og nedrevet 1561, hvorved man har en datering af stagerne. Af de gamle kildeskrifter til klosterets historie fremgår det, at munkene havde stort fårehold, og når der endvidere står, at der „udi kjellerne“ bl. a. befandt sig 16 tønder mjød, tyder det på, at der også må have været en stor bigård. Der har således ikke været mangel hverken på tælle eller voks til lysestøbningen.

På fig. 37 er vist en rødlerstage, der også har middelalderpræg. Med sine 5 huller leder den straks tanken hen på de romanske olie-lamper, som er fundet ved adskillige af vore kirker, og som er nærmere omtalt i Fynske Minder 1962, bl. a. har man en fra Nørre-Søby-egnen. Stagen er jordfund fra Svendborg by på en plads, der

sandsynligvis har hørt ind under Gråbrødreklosteret, der blev stiftet i 1236, og som antagelig har stået færdig i 1276.

Endnu en middelalderstage med tilknytning til klosterlivet må nævnes. Den stammer fra Sydsverrig og er mere monumental end de danske. Den er vist på fig. 38, og den stammer fra Riseberga ca. 40 km øst for Helsingborg. Den er fundet i nærheden af Herrevadskloster, der grundlagdes i 1144 og som bestod til Reformationen. Selv om den ikke stammer fra selve klosteret, må det dog betragtes som givet, at den, som har modelleret stagen, har haft klosteret med dets rundbuede vinduer for øje, hvorved den er tidsbestemt.

En anden mere kendt men ikke så gammel egnsbestemt stage er „Rosenholmstagen“, som blev fundet for et par år siden ved oprensning af voldgraven. Her har man dog kun en ældre grænse for dens alder, idet Rosenholm blev påbegyndt 1559. Stagen er 15 cm høj, og ornamenteringen er noget lignende Øm Kloster-stagerne, men i modsætning til disse har stagen kun et hul svarende til et julelys. Skulle økonomien have været større på slottet end i klosteret? Jeg har på Djursland fundet en lignende kegleformet stage, men af nyere dato. Skulle det være et tilfælde, eller kan man tale om en egnsbetonet facon?

På fig. 39 er vist 5 forskellige mere borgerlige stager, af hvilke de tre er så praktiske, at de har flere huller af forskellig størrelse. Den første er særlig interessant, den er af rødt teglværksler, og den har huller i alle fire spidser af størrelse varierende fra 12 til 20 mm.

Typen kendes fra Nordfrankrig, Holland, Norge og Sydsverrig. Universitetets Oldsaksamling i Oslo har en meget smukt udført stage, der i 1885 indkom fra Hedmark Fylke øst for Lillehammer. På museet i fæstningen Älfsborg findes en stage, der stammer fra Nya Lödöse, som var den oprindelige by fra 1600-tallet, før Göteborg blev anlagt.

Særlig kendt er dog typen fra Herningegnen, idet Herning Museum ikke har mindre end 21 i rødler og 5 af sort jydepotteler. Desværre er langt de fleste indkommet til museet, før H. P. Hansen i 1910 begyndte at føre journal over indgåede sager. Journalen

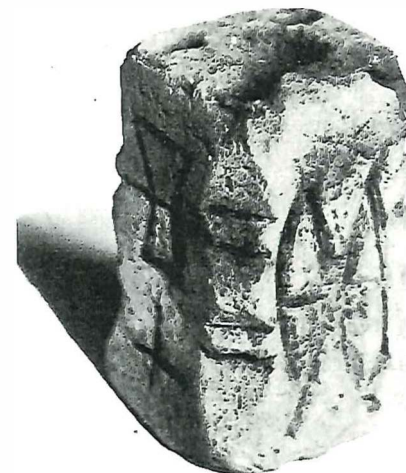

Fig. 37. Middelalderlig rødlerstage, jordfund fra Skattergade 20, Svendborg. Grunden har antagelig hørt under Gråbrødreklosteret, stiftet 1236. Foroven 4 ens småhuller i hjørnerne og et større hul i midten. Forskellig ornamentik på alle 4 sider. 12,5 cm h. Svendborg Amts Museum j. nr. 15098.

len giver derfor kun oplysninger om 3 stager, af hvilke en er fra Ulvborg, en fra Avlum og en fra Varde, hvor ejermændene brugte den lige til sin død i 1949. H. P. Hansen bemærker i journalen, at denne utvivlsomt er fra et midtjysk teglværk.

De mange stager varierer fra groft tildannede til så fint udførte og ornamenterede, at de må være lavet af en fagmand. Dette får man også bekræftet både af Helge Søgaards bog „Lertøj“ og Louis Ehlers „Dansk Lertøj“, idet der i begge bøger står, at man flere steder havde pottemageri på teglværkerne. Glesborg Teglværk i N. Djurs herred averterede 1858 efter en pottemager, og Ehlers skriver endda om en lerting, at den sandsynligvis er fremstillet af en indvandret kunstner på et af de jyske teglværker. Ydermere får man det bekræftet ved udgravningerne af de gamle teglværker ved

Dronninglund. De blev foretaget i 1950, og herunder fandt man en mængde potteskår, blandt hvilke der også var brudstykker af en rødlerstage. Disse skår vidnede om, at der på pladsen havde været et pottemageri, og skårene og dermed stagen blev tidsbestemt til ca. 1590.

Trekantstager eller „tumlingestager“ som de også benævnes findes på mange andre af vore museer. Landbrugsmuseet har 2, hvoraf den ene er rigt ornamenteret og forsynet med to årstal 1873 og 1880 og den har desuden indskriften „Hedemølle Teglværk den 24. Juli“. Den kan altså ikke være ældre end 1880. Man regner med, at den er fra Hedemølle teglværk i Fruering sogn, Skanderborg amt. Stagen har varierende huldiameter fra 15 til 23 mm. Den anden stage opgives at være skåret ud af en munkesten fra Thisted amt. Ringkøbing Museum har også flere trekantstager og blandt disse en ualmindelig stor stage; den er 15 cm høj, medens det almindelige er ca. 11 cm. Holbæk Museum fik i 1965 en noget anderledes formet trekantstage, som tydeligt bærer præg af meget sen udførelse. På Lolland-Falster og på Langeland synes man ikke at kende disse tumlingestager, så herhjemme må de særlig høre hjemme i Jylland og da igen i Midtjylland. På Langelands Museum har man derimod adskillige rødlerstager pyramideformet og med forskellig ornamentering. En af dem er jordfund fra Tranekær slot, den har huller til fire lys foroven. Vedrørende de andre lerstager på billedet henvises til dettes tekstforklaring.

To emner med nær tilknytning til tællelyset og tidligere tiders sparsomme belysning har i det foregående kun været periferisk omtalt. Det ene er lysesaksen og det andet er lygten, men medens lysesaksens betydning som brugsgenstand ophørte samtidig med tællelyset med den snoede væge, så fortsatte lygten med forøget udnyttelse ind i stearinlysets tidsalder. Begge emner er så omfattende, at der er stof nok til selvstændige artikler, og de adskiller sig endvidere fra bondestagen ved altid at være udført af fagfolk i byerne, hvilket særlig for lysesaksenes vedkommende har bevirket, at de er præget af skiftende stil. Af hensyn til særligt interesserede skal jeg nævne, at den bedste artikel om lysesakse er skrevet af murermeister I. W. Frohne i Tidsskrift for Industri 1905.

Fig. 38. Middelalderlig rødlerstage til to lys. Riseberga ca. 40 km øst for Hälsingborg nær Herrevadskloster, grundlagt 1144. Tårnlignende lerstager er ikke ualmindelige i Sydsvrige. „Kulturen“, inv. nr. KM 1219.

I von Benesch: Das Beleuchtungswesen er der afbildet 91 stk. og i Politikens „Jeg er Samler“ bind I har jeg givet lysesaksene og deres anbringelse en ret indgående omtale. Som et kuriosum kan jeg nævne, at den omtales allerede i det gamle testamente, idet der i 2. Mosebog står „og dens saks og tandkar skal du gøre af pure guld“. Det er dog først i slutningen af 1500-tallet, at lysesaksene kommer frem i større antal, kunstfærdig udført i messing og jern.

Lygten har været uundværlig såvel i by som på land, når man skulle færdes udendørs, og når man skulle se til husdyrene i stalene. Man ser derfor næsten altid på interiører af bøndergårde en lygte stå enten på en hylde eller bord, eller den hænger på et søm på væggen. Således også på fig. 13.

Hornlygten er omtalt i den græske litteratur fra det femte århundrede f. Kr., og i det udgravede Herculaneum har man fundet en hornlygte. Her i Norden er lygten kendt fra Middelalderen, og den er op igennem tiderne ofte blevet omtalt i litteraturen f. eks. i forbindelse med „lygtedrengene“, der skulle gelejde herskabet hjem om aftenen. I Das Beleuchtungswesen er vist 46 stk., og også disse har jeg omtalt nærmere i „Jeg er Samler“.

Det må være nok om disse to emner.

Fig. 39. Fem lerstager. Fra v.-h. foroven: Rødlers trekantstage med forskellig størrelse hul i hver spids. 11 cm h. Typen kendt fra mange lande og mange indenlandske museer, men flest i Herning Museum. Gave fra museumsforstander H. P. Hansen. Empireformet stage af gråt ler, en af de få stilprægede lerstager, jeg har set. 14 cm h. Ca. 1800. Odense. Rødlersstage med huller til to tykkelser lys. 8 cm h. 1780. Femmøller. Forneden: Sortmalet rødlersstage med huller til tre tykkelser lys. På øverste afsats initialerne S.K.C.S., på næste årstallet 1721 og på foden „trykknap“-ornamentering på alle sider. 8 cm h. Stage af gult ler med „karvesnit“. 6 cm h. Ca. 1780. Århus. Forf. saml. nr. 228, 450, 174, 3 og 84.

I. C. Søndergaard, Fredericia fot.

Jeg har forsøgt i denne artikel om bondestagen at medtage de mest typiske eksempler på holdere til lyspinde og tællelys, ligesom jeg mener at have fundet frem til nogle af de egnsbestemte stager, som findes. Jeg er dog ganske klar over, at der på vore museer findes mange andre stager, som det kunne have været fristende og naturligt at have medtaget. Samtidig er der givet en kort oversigt over lyspinden og tællelysets historie, for at man derigennem måske kan få et lille indtryk af den interessante kulturhistorie, der

ligger bag disse primitive former for belysning. Desværre har selve spørgsmålet belysning, som jo dog har været grundlæggende for al kultur, indtaget en alt for beskeden plads i såvel indenlandsk som udenlandsk litteratur.

Litteraturliste:

- Andersen, Vald.: Teglværket Frederiksværk og gården Nørlund i Bording sogn. Hardsyssels Årbog 1967.
 Antiquarian & Archaeological Society, Vol. XII, Art. X. 1891.
 Benesch, Ladislaus Edler von: Das Beleuchtungswesen von Mittelalter bis zur Mitte des XIX Jahrhunderts. Wien 1905.
 Blicher, Niels: Topographie over Wium Præstekald. Wiborg 1795.
 Blicher, St. St.: Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog. København 1964.
 Both, L.: Natur og Folkeliv i Danmark. København 1875.
 Buschan, Georg: Illustrierte Völkerkunde. Stuttgart 1926.
 Baagøe, I. Hedemann: Messingstagen i Stilhistorien. Arv og Eje 1962.
 Christensen, P.: Belysningsmidler i gamle Dage. Hjemstavns Museet i Try. Hjørring 1961.
 Darbee, Herbert C.: A glossary of old lamps and lighting devices in Amerika. Ehlers, Louis: Dansk Lertøj. København 1967.
 Falke, Otto v. und Erich Meyer: Bronzegegeräte des Mittelalters, Bd. 1, Berlin 1935.
 Feilberg, H. F.: Dansk Bondeliv. København 1889.
 Frohne, I. W.: Lysesaksen. Tidsskrift for Industri 1905.
 Fuchs, Eduard: Illustrierte Sittengeschichte. München 1909.
 Grieg, Sigurd: Middelalderiske byfund fra Bergen og Oslo. Oslo 1933.
 Hansen, H. P.: De gamle fortalte. Bd. 1-2. København 1941.
 Hansen, H. P.: De gamle fortalte. Bd. 3. København 1950.
 Hansen, H. P.: Hedeboender. København 1959.
 Hansen, H. P.: Spind og Bind. København 1947.
 Højrup, Ole: Landbokvinden. København 1967.
 Journal of the British Archaeological Association XXV, 1869.
 Koch-Olsen, Ib: Danmarks Kulturhistorie. København 1968.
 Lagerberg, Carl: Till Belysningsredskapens Historia (i Göteborg Museum Års-tryk 1910).
 Lichttechnik, 7. Jahrgang, Nr. 8-10-11. Berlin 1955.
 London Museum Catalogues, Nr. 7. Medieval. London 1940.
 Lund, Frode: Lersløj på Ærø. Arv og Eje 1967.
 Macquoid, Percy and Ralph Edwards: The dictionary of English furniture from the middle ages to the late Georgian period. Vol. 1 - 3. London 1924-27.
 Molbech, C.: Dansk Dialect-Lexikon. København 1841.

- Morton, Friederich: Hallstatt und die Hallstattzeit. Hallstatt 1953.
 Moth, Mathias: Håndskreven ordbog, Gl. kgl. Saml. 774, bd. XII. 1700-tallet.
 Nilsson, Nils: Ljusprofet. „Kulturen“ 1963.
 Nilsson, Nils: Kulturens födelse och dets äldsta samling. „Kulturen“ 1968.
 Nyrop, C.: Haandværkerskik i Danmark. København 1903.
 O'Dea, W. T.: Lighting. Science Museum, London 1966.
 O'Dea, W. T.: The social history of lighting. London 1958.
 Price's Patent Candle Compagny Limited: Still the Candle burns. Crawford Ltd. London W. C. I, 1947.
 Rønne, Jørgen Falk: I Sol og Blæst. København 1936.
 Sacken, Ed. Freih. v.: Grabfeld von Hallstatt. Wien 1868.
 Schiøtt, Folmer: Vægter og Bysvend. København 1926.
 Sorokim, Pitirim A.: A long Journey. Connecticut 1963.
 Steensberg, Axel: Dagligliv i Danmark. København 1963.
 Søgaard, Helge: Lertøj fra Nørrejske Museer. Aarhus 1953.
 Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden i det 16de Aarhundrede. København 1929-31.
 Tschumi, Otto: Urgeschichte der Schweiz, erster Band. Frauenfeld 1949.
 Ussing, Henrik: Gammelt sjællandsk Bondeliv. København 1918.
 Wallem, Fredrik B.: „Lys og Lysstel“ i Norske Kirker og Hjem. Christiania 1907.
 Zeitschrift für Österreichische Volkskunde, III Jahrgang, 1899.
 Åberg, Gustaf: Mästersmeder i Borrbj, om folklickt smide på Österlen under 1700-tallet. Skånes hembygdsförbund. Årsbok 1968.

Rokke med 2 tene

Af ERNA LORENZEN

I de sidste 3-4 år er der hos antikvitethandlerne dukket et stort antal rokke op, der – i modsætning til de almindeligt kendte – er forsynede med to tene. Da jeg via et fotografi blev præsenteret for den første af denne art – det var i 1962-63 – må jeg tilstå, at jeg tænkte, at det var et udslag af en opfindsom rokkedrejers færdighed eller i hvert fald et individuelt bestillingsarbejde. Måske havde en gammel eller delvis hjælpeløs kvinde kunnet benytte den ene ten, medens en yngre havde kunnet træde rokken og samtidig kunnet spinde på den anden. Da så de 2-tenede rokke troppede op en masse hos en række handlende samtidig, måtte denne pæne, men unægtelig noget letkøbte tolkning tages op til revision.

I mellemtiden havde „Den gamle By“ selv erhvervet en 2-tenet rok. Den har hjulet i midten og tenene anbragt i vandret plan ovenover, sådan som iøvrigt de fleste af de nu fremkomne rokke har hjul og tene placeret i forhold til hinanden. Rokkehjulets fælg er delt op i to skarpt afgrænsede baner. I et rektangulært felt på bagsiden er et sortmalet stykke pap med forgyldt tekst i gotiske bogstaver: Henriette Bräger/ Osterholz, 1920. Flere af de øvrige rokke siges at have en sen datering og med andre tyske stednavne, en var således fra Markfeld.

Ved forespørgsler hos forskellige antikvitethandlere synes alle de 2-tenede rokke, som har været på markedet i disse år, at være kommet fra Sønderjylland. Når imidlertid en enkelt handlende har købt ca. 40 på en gang i Møgeltønder, kan man vist godt gå ud fra som givet, at den lille sønderjyske by kun har været samlecentral for opkøb i større stil syd for grænsen. Dette er fuldt ud bekræftet af dr. A. Lühning, Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum, der er vidende om, at danske antikvitethandlere i de se-